

بحثی اولیه پیرامون علل و

پیش در آمد

قرن بیستم، قرن تحولات شگرف در تاریخ طولانی حیات جامعه بشری است. قرن بیستم، قرن اکتشافات بزرگ، قرن دگرگون شدن شیوه تولید و نیروهای مولده، قرن تسخیر فضا به دست انسان، قرن انقلاب عظیم اطلاعاتی (انفورماتیک)، و قرن تحولات دورانسازی است که، نتایج و آثار آن نقش موثری در آینده بشریت برجای خواهد گذاشت. قرن بیستم، با طنین ناقوس پیروزی نخستین انقلاب کارگری جهان آغاز گردید و «شیخ کمونیسم»، که مارکس و انگلس در مانیفست از آن سخن گفته بودند، همچون پدیده عینی نیرومندی، در جهان سرمایه داری ظهور یافت. با پیروزی انقلاب سوسیالیستی اکتبر، برای نخستین بار طلیعه بنای جامعه ای نوین، جامعه ای رها از استثمار و بر اساس عدالت و انسان دوستی، در جهان طلوع کرد و دوران نوینی در تاریخ بشریت آغاز شد.

انقلاب اکتبر، تحقق عملی و مهر تأییدی بر نقش شگرف مارکسیسم - لنینیسم، در کشف و دریافت قوانین حرکت، تحول و ایجاد آگاهانه محمل های نظری و عملی، و غلبه بر جبر اجتماعی ئی بود که در جهان تبلیغ می شد. با پیروزی انقلاب اکتبر، افزون بر بنای نخستین جامعه سوسیالیستی جهان و در پی آن پیدایش دیگر کشورهای سوسیالیستی، مجموعه ای از ارزش های مترقی، بشردوستانه، عدالت خواهانه و پیشرو در جهان پدید آمد که اخلاق، درک و برداشت بشریت از جهان و زندگی اجتماعی را، به کلی تغییر داد، و تضاد آشتی ناپذیر ماهیت و اساس سرمایه داری با انسانیت را، بیش از پیش، به اثبات رساند.

روندی که با پیروزی انقلاب اکتبر در سال ۱۹۱۷، آغاز شده بود، در سال های پایانی قرن حاضر با تحولاتی روبه رو گردید که اهمیت و ابعاد تأثیر آن در حیات بشریت، بسیار وسیع، گسترده و در عین حال فاجعه بار و دردناک است. فروپاشی اتحاد شوروی، و به همراه آن اردوگاه سوسیالیسم در کشورهای اروپای شرقی، جهان را همچون زلزله ای مهیب تکان داد، و این سؤال را مطرح کرد که، آیا سوسیالیسم مدینه فاضله ای دست نیافتنی است؟ امپریالیسم، توپخانه عظیم تبلیغاتی خود را بر شعار «مرگ کمونیسم»، «پایان سوسیالیسم» و «پیروزی نهایی سرمایه داری» متمرکز کرد. این تبلیغات گسترده امپریالیستی، همراه با حملات و برچسب زنی هایی که از درون رهبری حزب کمونیست اتحاد شوروی، توسط گارباجف و عوامل او، بر ضد سوسیالیسم، ایدئولوژی مارکسیسم - لنینیسم و تاریخ گذشته جنبش کمونیستی، و به ویژه حزب کمونیست اتحاد شوروی انجام گرفت، راه را برای انواع و اقسام برخوردهای «نظری» نادرست به سوسیالیسم، آرمان کمونیسم و تاریخ گذشته جنبش کمونیستی، باز کرد. تحریف، دروغ و افترا، جای برخورد مسؤولانه و تحلیل علمی را گرفت. تعرض همه جانبه ایدئولوژیک به سوسیالیسم و دستاوردهای آن آغاز گشت.

دشمنان، مخالفان و عناصر بی اعتقاد در صفوف طبقه کارگر، کوشیدند این فروپاشی را به عنوان دلیلی بر پوچی و غیرعملی بودن ایده سوسیالیسم به کار گیرند، و نشان دهند که در غیاب «انگیزه سود» و «اقتصاد بازار» سرمایه داری، هیچ پیشرفت اجتماعی ممکن نیست. طیف وسیع و رنگارنگ سوسیال دموکراسی، از این فروپاشی به عنوان سکوی برای حمله به مارکسیسم - لنینیسم، و به ویژه تئوری های لنین در مورد «امپریالیسم»، استفاده کردند. آنها کوشیدند حساب مارکس را از لنین جدا کنند، و نشان دهند که لنینیسم، خلاف آنچه که گفته می شود، نه نتیجه تداوم و بسط تئوری های مارکس و انگلس در عصر امپریالیسم، بلکه حاصل انحراف فلسفی و نظری از آن است.

ابعاد عظیم این عقبگرد تاریخی، همراه با تبلیغات گسترده ضد کمونیستی توسط امپریالیسم، و رونق یافتن «تحلیل» هایی از این دست، اثرات مستقیمی بر جنبش کمونیستی داشت. عده ای بر اثر یأس ناشی از این شکست، به این نتیجه رسیدند که، ادامه مبارزه بی فایده است، و بر این اساس، از مبارزه عملی دست کشیدند. عده ای دیگر، از جمله برخی از احزاب کمونیستی و کارگری، تغییر جهت دادند، و با کنار گذاشتن جهان بینی مارکسیسم - لنینیسم و نفی

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

مبارزه طبقاتی، به سوسیال دموکراسی و مبارزه اصلاح گرایانه در چارچوب نظام سرمایه داری حاکم، روی آوردند. و همه این مشکلات و برداشت های متفاوت نظری، به اختلافات، انشعاب ها و چند دستگی ها در درون برخی از احزاب کارگری و کمونیستی منجر شد.

بسیاری از احزاب کمونیست در جهان، امروز این مشکلات درون خود را، تا حد زیادی، پشت سر گذاشته اند، و مجدداً بر مبنای طبقاتی و مارکسیست-لنینیستی خود تأکید ورزیده اند. با این وجود، جنبش کارگری و کمونیستی، برای آن که بتواند نیروی گذشته خود را باز یابد و سکان رهبری مبارزات طبقه کارگر و خلق های تحت ستم جهان را برای پایان بخشیدن به وضعیت فاجعه بار کنونی در دست گیرد، باید بتواند تحلیلی جامع، و پاسخی مقنع، پیرامون علل و عوامل این عقبگرد عظیم تاریخی در روند مبارزه برای سوسیالیسم، که خود به طور مستقیم هدایت آن را در سطح جهان برعهده داشته است، به دست دهد. بسیاری از احزاب، با توجه به این ضرورت تاریخی، گام های مهمی در این راستا برداشته اند، و در این مسیر، تحلیل ها و ارزیابی های ارزنده ای را ارائه کرده اند.

حزب توده ایران، به عنوان عضوی از خانواده جهانی احزاب کمونیستی و کارگری، می کوشد در سند حاضر، به این وظیفه تاریخی خود عمل کند. حزب ما، این کوشش خود را با آگاهی و توجه نسبت به این نکته اساسی به عمل می آورد که، ارائه تحلیلی همه جانبه از علل و عوامل این عقبگرد تاریخی، تنها با مشارکت و همفکری همه کمونیست ها و احزاب کمونیست و کارگری در سطح جهان- و پیش و بیش از همه، کمونیست های اتحاد شوروی و دیگر کشورهای سوسیالیستی سابق، که مستقیماً در امر ساختمان سوسیالیسم شرکت داشته اند، و طبیعتاً از جزئیات تاریخی این روند مطلع تر اند- انجام پذیر است. به نظر ما، این روندی است بطئی و طولانی که انجام موفقیت آمیز آن، نه می تواند در حد توانایی یک یا چند حزب باشد، و نه می توان برای آن چارچوب زمانی معینی تعیین کرد. به همین دلیل، سند حاضر تنها می تواند به عنوان کوششی از سوی حزب ما در جهت روشن تر شدن برخی جوانب این فرایند بغرنج تاریخی، در نظر گرفته شود.

آنچه بیش از هر چیز در این ارائه از اهمیت ویژه برخوردار است، پایبندی به اسلوب ها و شیوه های علمی برخورد به مسائل، ضمن حفظ جانبداری طبقاتی و کمونیستی است. حزب ما، پیروی از این شیوه را تنها راه دستیابی به یک ارزیابی واقع بینانه و علمی از گذشته تاریخی سوسیالیسم می داند، و میزان موفقیت خود را نیز در این امر، تنها با این محک می سنجد.

سند حاضر، از این رو بحث اولیه ای پیرامون علل فروپاشی اتحاد شوروی و اردوگاه سوسیالیسم نامیده شده است که، امید می رود راهگشای بررسی همه جانبه تر و فراگیر تری در آینده باشد. سند حاضر، در بررسی سوسیالیسم، عمدتاً به بررسی ساختمان سوسیالیسم در اتحاد شوروی می پردازد و به بخش های زیر تقسیم شده است:

۱. مبانی نظری و اسلوب ارزیابی کنونی
۲. انقلاب کبیر اکبر و دستاوردهای آن
۳. بررسی کوتاهی از عوامل خارجی موثر در فروپاشی
۴. روند ساختمان سوسیالیسم: دستاورد ها، مشکلات، اشتباهات، و درس ها
۵. آیا فروپاشی اجتناب ناپذیر بود؟
۶. پیامدهای جهانی فروپاشی اردوگاه سوسیالیسم
۷. «نظم نوین جهانی»
۸. مبارزه ادامه دارد

۱. مبانی نظری و اسلوب ارزیابی کنونی

ارائه ارزیابی از گذشته سوسیالیسم، اگر مسئولانه انجام پذیرد، با صداقت علمی باید همراه باشد. این بدین معنا است که، هر ارزیابی از این نوع، قبل از هر چیز، به طور صادقانه، اصول و فرضیاتی را که خود بر آنها استوار است باید روشن کند و اهدافی را که در آن دنبال می کند توضیح دهد. تنها در این صورت می توان در مورد چنین ارزیابی به قضاوت علمی نشست و نقاط قوت و ضعف آن را به درستی تشخیص داد. در غیاب چنین توضیحاتی، بحث برسر درستی یا نادرستی ارزیابی های ارائه شده، از چارچوب علمی خارج می شود و به حد جدل های سیاسی و ذهنی تنزل می یابد.

دقیقاً برای جلوگیری از درغلتیدن به یک چنین برخورد ذهنی و نادرست است که، مارکس شیوه برخورد دیالکتیکی به تاریخ و جامعه بشری را مطرح می کند.

از نظر مارکس، آن درکی از پدیده ها علمی است که، بر پایه جهان بینی پیشروترین طبقه عصر ما، یعنی طبقه کارگر و سازمان های سیاسی آن، استوار باشد. چنین دیدگاهی ما را تجهیز می کند تا جوهر دوران و طبیعت کلی ترین چارچوب

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

تعیین کننده در مرحله مورد نظر را درک کنیم و بر مبنای آن، نقش هر یک از پدیده‌ها را در این چارچوب کلی مشخص کنیم. آنچه از این روند حاصل می‌شود، مجموعه‌ای از مفاهیم و مقولات علمی است که به ما امکان می‌دهد تا از دیدگاه طبقه کارگر به ارزیابی واقعیت موجود بپردازیم. مقولات مربوط به ماتریالیسم دیالکتیک و ماتریالیسم تاریخی، محصول یک چنین روندی هستند، که در طول نزدیک به یک قرن و نیم مبارزه طبقاتی پرولتاریا شکل گرفته‌اند، و اکنون به عنوان ابزارهای علمی و نظری، به وسیله کمونیست‌ها عمل می‌کنند. البته در این تردیدی نیست که، همین مقولات نیز باید در سایه برخورد انتقادی به واقعیت موجود و مختصات عصر حاضر مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرند و تکمیل شوند.

جزم‌گرایی از راست و چپ، قادر به درک پویایی بنیادهای مارکسیسم نبوده و نیست. بنیانگذاران مارکسیسم، هیچگاه مدعی نبودند که فلسفه و نظریات آنان مافوق علوم قرار دارند و لذا از دستبرد زمان و تغییرات، مصون و در امان اند. ماتریالیسم مارکسیستی روشن می‌سازد که، واقعیت تمام نشدنی، بغرنج و لذا دارای جوانب مختلف است، و بنابراین هر ساخته علمی، موقتی و گذرا است و خواه ناخواه جای خود را به ساخته کامل‌تر، غنی‌تر و موثرتر از خود می‌دهد. در عین حال، به گمان ما، اهمیت اندیشه‌های کارل مارکس، انگلس و سپس آنچه توسط لنین همچون نظریه‌های مکمل به این مجموعه اضافه شد، چنان وسیع، جهان‌شمول و پراهمیت است که، نمی‌توان تنها به صرف یک یا چند رویداد و یا عقب‌گرد سیاسی، این مجموعه را نفی کرد، و یا صلاحیت علمی آن را زیر علامت سؤال برد. کسانی که چنین برخوردی را همچون برخوردی اصولی و علمی مجاز می‌دانند، نمی‌گویند که تحولات سال‌های اخیر کدام یک از فرضیه‌ها و اصول کشف شده توسط مارکس را زیر علامت سؤال برده یا نفی کرده است. آنچه مارکس، انگلس و سپس لنین، چونان یک مجموعه نظری، که ما آن را جهان بینی مارکسیستی - لنینیستی می‌شماریم، ارائه دادند، به گمان ما در مهم‌ترین چارچوب‌ها و اصول، همچنان از اعتبار و صحت علمی برخوردارند، و هیچ یک از دست‌آورد‌های علمی بشر در سال‌های اخیر، در زمینه علوم اجتماعی - اقتصادی یا تحولات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی جهان، دال بر رد این نظریات نبوده است. برخورد این چنینی ما با اندیشه‌های مارکس، نه در چارچوب برخورد جزم‌گرایانه و مذهب‌گرایانه، بلکه بر اساس داده‌های واقعیات عینی جهان امروز است. ما همواره به این نکته مهم آموزش مارکسیسم توجه داشته‌ایم. که، مارکسیسم، بدون پویایی، بدون حرکت و بدون تکامل‌پذیری، نمی‌تواند در چارچوب یک مجموعه زنده و علمی باقی بماند و به رسالت خود، یعنی تغییر جهان، دست یابد. انگلس، در اثر فنا ناپذیر خود "آنتی دورینگ"، به روشنی اشاره کرد که، ما نیک می‌دانیم: "تا چه اندازه خنده‌آور است که ما برای پیش‌های کنونی خود ارزش مطلق قائل شویم... لنین نیز به گرات پیرامون اهمیت برخورد علمی، خلاق و به دور از جزم‌گرایی، تأکید کرده و معتقد بود: "آیین فکری ما یک دگم نیست، بلکه راهنمای عمل است... به عقیده او: "مارکس و انگلس بحق اسلوبی را که عبارت است از شیوه از بر کردن و تکرار فرمول‌هایی که فوقش می‌تواند هدف‌های "عام" را معین کند (هدف‌هایی که شرایط اقتصادی و سیاسی مشخص در هر مرحله تاریخ آن‌ها را عوض می‌کند)، به باد استهزا گرفته‌اند...."

این شیوه و روش شناسی علمی، اسلوبی است که طرفداران نظریات مارکس، انگلس و لنین، می‌باید همواره به عنوان راهنمای عمل، در نظر بگیرند، وگرنه خطر برخورد جزم‌گرایانه، و تکرار طوطی وار نسخه‌های از قبل پیچیده شده، مجموعه این نظریات را از محتوای پیشرو و انقلابی می‌تواند تهی کند و آن را در حد یک "کتاب الهی" که کلمات آن غیر قابل تغییر هستند، پایین بیاورد و یا به قول لنین: "اگر درست است که همه چیز در حال رشد است، آیا این قاعده با عام‌ترین مفاهیم و مقولات فکر منطبق نیست؟ اگر پاسخ بدهیم نه، در آن صورت باید معتقد باشیم که فکر به هستی مرتبط نیست...."

بنابراین، ما برخلاف نظریه پردازان ایده‌آلیست (کمال‌گرا)، و اندیشه پردازانی که "مطلق‌گرایی" بخشی از اسلوب برخوردشان با پدیده‌هاست، چنین شیوه‌ای را همواره مردود دانسته و آگاهانه تلاش کرده‌ایم تا از آن پرهیز کنیم. از سوی دیگر نیز نمی‌توانیم بپذیریم که، کسی یا کسانی با چرخش قلمی، و بدون کم‌ترین آشنایی ابتدایی با مارکسیسم، بتوانند مارکسیسم را "مرده" و نابود شده اعلام کنند.

مارکس، با انطباق ماتریالیسم دیالکتیک بر جامعه انسانی، موفق به کشف و توضیح عام‌ترین قوانین حاکم بر تکامل جامعه انسانی شد. شناخت و توضیح صورت بندی‌های اجتماعی، از هنگام پیدایش بشریت، روند شکل‌گیری و تکامل زندگی اجتماعی و قوانین حاکم بر این روند، و از جمله تغییر و تکامل صورت بندی‌های اجتماعی، یکی از معتبرترین نظریه‌های علمی پیرامون رشد جوامع مختلف و قوانین عمده حاکم بر آن‌ها است. ماتریالیسم تاریخی، با اتکاء بر تجربه طولانی تاریخی بشر، که به هزاران سال پیش برمی‌گردد، پیدایش نظام‌های اجتماعی، از کمون اولیه، تا برده داری و سرمایه داری را به دقت و درستی بررسی می‌کند، و بر این اساس، اعلام می‌دارد که این حرکت طولانی و پر پیچ و خم

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

بشریت در مسیر تکامل، برای رهایی از بی عدالتی، همچنان به سمت دستیابی به صورت بندی های متکامل تر، به سمت سوسیالیسم، و سرانجام به سمت کمونیسم، ادامه خواهد یافت. هیچ یک از منتقدین مارکسیسم، تاکنون نتوانسته اند توضیح علمی قانع کننده تری در شرح چگونگی ایجاد و پیدایش تاریخ جامعه بشری ارائه دهند، و از این رو نمی توانند مدعی شوند که حرکت جامعه بشری در مرحله صورت بندی سرمایه داری متوقف می گردد، و صورت بندی کامل تری در پی آن ایجاد نخواهد شد؟

اصل دیگری که ما در بررسی علمی تحولات بکار گرفته ایم این است که، برای دستیابی به درک علمی از علل و عوامل فروپاشی نظام سوسیالیستی در اتحاد شوروی، روند بررسی ما از درک کلی ترین تضادها و موقعیت ها آغاز، و پس از نقد نظری کل این واقعیت ها و تضادها به توضیح اجزای آن پرداخته شده است. به عبارت دیگر، با استفاده از روش قیاسی (deduction)، که اساس تحقیق علمی را از گسترده ترین چارچوب آغاز می کند، و با محدود کردن حیطه تمرکز، مرحله به مرحله به توضیح پدیده های جزئی تری می پردازد، تلاش کرده ایم که هر جزء در پیوند با تضادهای کلی تری که زمینه دیالکتیکی آن را تشکیل می دهند، تعریف شود و نه به عنوان پدیده ای مستقل و جدا از محیط.

به نظر ما، این اصول، وجوه عمده تفاوت میان برخورد علمی، پویا و دیالکتیکی، با برخورد انتزاعی و ایستا را، تشکیل می دهند. طبیعتاً بررسی مسائل مربوط به سوسیالیسم، و به تبع آن سوسیالیسم واقعاً موجود، به عنوان پدیده ئی تاریخی - اجتماعی، از این قاعده نمی تواند مستثنی باشد. یک بررسی علمی از آن نوع که امروز در دستور کار کمونیست ها قرار گرفته است، به ناچار باید هردوی این اصول را مبنای کار خود قرار دهد.

رویدادهای اخیر در کشورهای سوسیالیستی، با اینکه بازنگری برخی نظریه ها و عملکردهای گذشته را ضروری ساخته اند، اما بخودی خود، به هیچ وجه به معنای «بی اعتباری» جهان بینی، ایدئولوژی و نگرش علمی مارکسیسم - لنینیسم نبوده و نیستند. مبارزه طبقاتی، به عنوان یک واقعیت عینی تاریخی، در خارج از ذهن ما و به عنوان بخشی از قانونمندی حرکت دیالکتیکی تاریخ، همچنان ادامه دارد، و تا استقرار جامعه کمونیستی ادامه خواهد داشت. و در این مبارزه، مارکسیسم - لنینیسم به عنوان پیشروترین و علمی ترین جهان بینی موجود، همچنان مهم ترین و مؤثرترین سلاح طبقه کارگر و احزاب سیاسی آن در تصحیح اشتباهات گذشته، مبارزه با استثمار انسان از انسان، و دستیابی به جامعه بی طبقه کمونیستی است. مبانی نظری ساختمان سوسیالیسم، اگر نیاز به تغییراتی هم داشته باشند، این تغییرات تنها می تواند از زاویه تکامل آنها در انطباق با تجربیات و شرایط نوین، و نه در جهت نفی آنها، مطرح باشد. فراموش نمی کنیم که در اواخر قرن گذشته نیز، لنین با تکیه بر نظریه های مارکس و انگلس، و از طریق بسط و انطباق خلاق آنها با شرایط مبارزه طبقاتی در عصر امپریالیسم - و نه از طریق اعلام «بی اعتباری» آنها - توانست راهگشای مسیر آینده جنبش شود. و این همان وظیفه ای است که امروز تاریخ بار دیگر بر دوش کمونیست ها قرار داده است.

۲. انقلاب اکبر و دستاوردهای آن

با پیروزی انقلاب کبیر سوسیالیستی اکبر، و تولد دولت شوراهای اتحاد جماهیر شوروی، آزمون بزرگ بشریت در بنای جامعه ئی سوسیالیستی، آغاز گردید. سوسیالیسم توانست در مدتی کوتاه، فقر، گرسنگی، بیکاری، بیسوادی، بی خانمانی، و عدم دسترسی به بهداشت و فرهنگ را، در بخش بزرگی از جهان ما، ریشه کن سازد. جامعه شوروی، در پی انقلاب اکبر، در مسیر رشد اقتصاد و صنعت گام های عظیمی برداشت و در مدت زمانی کمتر از سه دهه، توانست از یک کشور عقب مانده سرمایه داری به یک کشور پیشرفته صنعتی در سطح جهان، و به دومین قدرت اقتصادی پس از ایالات متحده آمریکا، بدل شود.

با پیروزی سوسیالیسم و استقرار مالکیت اجتماعی بر ابزار تولید، مردم اتحاد جماهیر شوروی و دیگر کشورهای سوسیالیستی، به یک رشته حقوق و آزادی های اجتماعی دست یافتند که، تا آن زمان، بی سابقه بود. توده های وسیع زحمتکش در این کشورها، از حق کار، حق مسکن، حق بهداشت، آموزش رایگان، بیمه های اجتماعی، و حق استفاده عمومی از خدمات گوناگون فرهنگی و هنری بهره مند شدند - حقوقی که دستیابی به آنها در نظام سرمایه داری، حتی از تصور نیز خارج است.

استقرار سوسیالیسم و تضمین حقوق برابر بر خلق ها توسط دولت های سوسیالیستی، بزرگ ترین زمینه را برای همزیستی صلح آمیز و برادرانه بین خلق های ساکن شوروی، و بعدها در دیگر کشورهای سوسیالیستی چند ملیتی، ایجاد کرد. در طول دوران حاکمیت سوسیالیسم بر این کشورها، خلق های ساکن آنها، بر رغم همه تفاوت های فرهنگی و اجتماعی، و تاریخ گذشته خصومت آمیز برخی از آنها با یکدیگر، در صلح کامل انترناسیونالیستی با یکدیگر زیستند. سوسیالیسم، با از میان

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

بردن پایه های مادی خصومت بین خلق ها، نشان داد که جنگ و ستیز و خصومت بین ملت ها، نه از فرهنگ و ارزش های متفاوت آنها، بلکه از فقر و عقب ماندگی، و رقابت های اقتصادی و سیاسی سرمایه داری برسر منابع قابل دسترس محدود، سرچشمه می گیرد. تشدید جنگ ها و خصومت های ملی، پس از فروپاشی حاکمیت سوسیالیستی در این کشورها، بار دیگر این واقعیت را به اثبات رساند.

انقلاب اکتبر، به جنبش های رهایی بخش مردم جهان نیروی تازه ئی بخشید. در این مدت، بر اثر پشتیبانی مادی و معنوی کشور شوراهای، بسیاری از خلق های تحت سلطه جهان توانستند خود را از زیر یوغ استعمار و استثمار و سرکوب امپریالیستی رها سازند. انقلاب اکتبر، نقطه آغاز روندی بود که به فروپاشی نظام کهن استعماری در سطح جهان انجامید. در نتیجه پشتیبانی مادی و معنوی اردوگاه سوسیالیسم، استعمار کهن از روی زمین برچیده شد. بسیاری از کشورهای جهان سوم توانستند با تکیه بر نیروی مادی و معنوی کشورهای سوسیالیستی، به استقلال سیاسی و تا حد زیادی اقتصادی، دست یابند.

در جنگ جهانی دوم، نیروهای هوادار سوسیالیسم، و در پیشاپیش آنها اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی، در درم کوبیدن فاشیسم، نقشی تعیین کننده بازی کردند و بدین ترتیب آینده بشریت را، از خطری جدی که آن را تهدید می کرد، رها نیندند. بر اثر افزایش اعتبار سوسیالیسم، که از دستاوردهای داخلی آن در طول چند دهه و نیز از نقش چشمگیر آن در پیروزی بر فاشیسم ناشی می شد، در شمار قابل توجهی از کشورها، جنبش رهایی بخش ملی سمت و سوی سوسیالیستی به خود گرفت و در تعدادی از آنها، از جمله چین، کوبا، ویتنام، کره و...، انقلاب های سوسیالیستی به پیروزی رسیدند. حمایت های بی شائبه اقتصادی، سیاسی و نظامی اتحاد شوروی از کشورهای آزاد شده، نقشی تعیین کننده در به ثمر رسیدن، حفظ دستاوردها و رشد اقتصادی - اجتماعی آنها ایفاء کرد. نمونه انقلاب سوسیالیستی کوبا، که امپریالیسم همچنان با خشونت در جهت نابودی آن می کوشد، شاهدی زنده و غیرقابل انکار بر این مدعا است.

پیروزی و رشد مادی و معنوی سوسیالیسم در سطح جهان، اثرات چشمگیری را در تمام عرصه های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی کشورهای سرمایه داری باقی گذاشت. دستاوردهای کشورهای سوسیالیستی، طبقات حاکم در جوامع سرمایه داری را وادار کرد تا برای جلوگیری از گسترش اندیشه سوسیالیستی و جنبش کمونیستی در میان کارگران، امتیازاتی بس فراتر از آنچه که نظام سرمایه داری خود مایل بود، برای آنان قائل شود.

یکی از برجسته ترین دستاوردهای جهانی و غیرقابل بازگشت سوسیالیسم، اثر آن بر ارتقاء و گسترش مفهوم حقوق اولیه انسانی در سطح جهان بود. نمونه کشورهای سوسیالیستی باعث شد که مفهوم حقوق بشر، به عرصه اقتصادی نیز تعمیم داده شود و حقوقی چون حق کار و اشتغال، حق مسکن، حق بهداشت، حق تحصیل، و اصولی مانند صلح و عدالت اجتماعی، به عنوان حقوق پایه ای انسان ها، در سطح جهان، به رسمیت شناخته شوند. این مفهوم گسترده از حقوق اولیه انسانی، که امروز مورد پذیرش اکثریت قریب به اتفاق مردم جهان قرار گرفته است، بیش از هر چیز، ملهم از اصول بنیادین سوسیالیسم و مبتنی بر دستاوردهای عملی کشورهای سوسیالیستی است. این حقوق، امروز به خواست اساسی و بازگشت ناپذیر همه مردم جهان بدل شده اند، و نظام سرمایه داری را به سبب ناتوانی آن در تضمین این حقوق اولیه برای توده های میلیونی مردم، در برابر بن بست گریز ناپذیر قرار داده اند.

انقلاب اکتبر، و به واقعیت پیوستن و رشد سوسیالیسم در سطح جهان، در طول هشتاد سال گذشته، فصل نوینی را در تاریخ جامعه بشری گشود، که اثرات واقعی آن هنوز به طور همه جانبه لمس نشده است. بر رغم همه کمبودهایی که نظام های سوسیالیستی موجود، به دلایل متعدد عینی و ذهنی، با آن روبه رو بودند، سوسیالیسم اکنون ضرورت تاریخی و برتری خود را نسبت به نظام سرمایه داری به طور انکارناپذیری به اثبات رسانده است. این ضرورت، از جوهر درونی و تضادهای آشتی ناپذیر نظام سرمایه داری سرچشمه می گیرد، و هیچ عقبگرد مقطعی تاریخی، هر اندازه بزرگ و فاجعه آمیز، نمی تواند آن را نفی کند.

۳. بررسی کوتاهی از عوامل خارجی مؤثر در فروپاشی

برخلاف جامعه سرمایه داری، که رشد طبیعی آن به خودی خود بحران را است، در جامعه سوسیالیستی کند شدن و توقف روند رشد است که، سرچشمه اصلی بروز بحران را تشکیل می دهد.

از جنبه نظری، پیش بینی کلی این بود که، اولین انقلاب های سوسیالیستی در کشورهای پیشرفته سرمایه داری اروپایی غربی و آمریکا، که در آنها نیروهای مولده به بیشترین سطح رشد دست یافته بودند و آگاهی سوسیالیستی در بین طبقه کارگر در سطح بالاتری قرار داشت، به وقوع پیوندد. اما واقعیت چیز دیگری را ایجاب کرد و نظریه (تئوری) می بایست خود را با واقعیت هماهنگ کند. این واقعیت که، اولین انقلاب سوسیالیستی نه در پیشرفته ترین کشورهای جهان سرمایه

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

داری، بلکه در «ضعیف ترین حلقه» این نظام به وقوع پیوست، به ناچار ضرورت های تازه و متعددی را به روند ساختمان سوسیالیسم تحمیل کرد. سوسیالیسم در شوروی، با بار گذشته ای بسیار سنگین تر از آنچه که از جنبه نظری پیش بینی می شد زندگی خود را آغاز کرد و وظایفی بس دشوارتر بر دوش آن گذاشته شد.

اولین و مهم ترین این وظایف، جبران عقب ماندگی های عینی و ذهنی جامعه روسیه از دیگر کشورهای سرمایه داری، و ایجاد زیربنای تولیدی و مادی لازم برای استقرار روابط سوسیالیستی در جامعه بود.

علاوه بر اینها، ضعف و عقب ماندگی تاریخی جامعه روسیه، و برتری نیروی اقتصادی و نظامی کشورهای سرمایه داری، از همان ابتدا، به این کشورها امکان داد تا با دخالت های مستقیم و غیرمستقیم نظامی و اقتصادی، در روند رشد جامعه سوسیالیستی اختلال کنند. این اختلال ها، به سهم خود، به رشد روحیه ئی تدافعی درون جامعه سوسیالیستی منجر شد و «حفظ بقا» سوسیالیسم را در راس ارجحیت های رهبری جامعه قرار داد. این مسأله نقشی تعیین کننده در شالوده ریزی جامعه سوسیالیستی، در تمامی مراحل رشد، آن، ایفاء کرد.

عامل دیگر، محاصره اقتصادی سوسیالیسم توسط سرمایه داری بود. رهبران انقلاب سوسیالیستی در روسیه، از جمله لنین، در ابتدا بر این فرض حرکت می کردند که به موازات انقلاب اکتبر، انقلاب های پرولتری در دیگر کشورهای سرمایه داری اروپا، به ویژه در آلمان، به وقوع خواهند پیوست و روسیه قادر خواهد بود با تکیه بر توان مادی و فنی پرولتاریای پیروزمند در این کشورها، عقب ماندگی اقتصادی خود را به سرعت جبران کند. اما در اینجا نیز واقعیت طور دیگری عمل کرد، و دولت جوان شوروی ناچار شد که رشد اقتصادی خود را صرفاً با تکیه بر منابع داخلی خود به پیش برد. مسأله ضرورت پیشبرد انقلاب سوسیالیستی در یک کشور، نه تنها به مناظرات جدی در درون رهبری حزب کمونیست انجامید، بلکه به طور عینی به روند ساختمان سوسیالیسم در این کشور شکل ویژه ای بخشید.

به این عوامل، همچنین تأثیرات مشخص جنگ جهانی دوم، سپس جنگ سرد و مسابقه تسلیحاتی عظیمی که در دوران پس از جنگ به سوسیالیسم تحمیل شد، باید افزود. این عوامل، بخش عظیمی از منابع مادی و انسانی جامعه سوسیالیستی را، که طبیعتاً در خدمت رشد نیروهای مولده جامعه و حرکت آن به سمت کمونیسم می بایست قرار گیرند، به تخریب و نابودی کشاند.

* اثرات مخرب حمله فاشیسم

تعرض نظامی آلمان فاشیستی به خاک اتحاد شوروی، و اشغال بخش هایی از خاک این کشور، که بدون تردید با تحریک و موافقت ضمنی دیگر دولت های امپریالیستی انجام گرفت، بخش بزرگی از دستاوردهای سوسیالیسم را، در فاصله سال های ۱۹۴۰-۱۹۳۰، به نابودی کشاند. بیش از بیست میلیون نفر از مردم اتحاد شوروی، بخش عظیمی از نیروی کار مولد و انقلابی ترین انسان های این کشور، در جبهه های جنگ، در اسارت فاشیست ها جان سپردند. نیروهای اشغالگر آلمان هزار و هفتصد و ده شهر و قصبه را، در صنعتی ترین مناطق این کشور، ویران و غارت کردند و بیش از هفتاد هزار روستا را به آتش کشیدند. سی و دو هزار واحد صنعتی و شصت و پنج هزار کیلومتر راه آهن، با خاک یکسان شد. نود و هشت هزار شرکت تعاونی، و نزدیک به پنج هزار مؤسسه کشاورزی دولتی، ایستگاه تراکتور و ماشین آلات کشاورزی، به غارت رفتند. ده ها هزار بیمارستان، مدرسه، هنرستان، مدرسه عالی و کتابخانه به کلی نابود شد. خسارت های ناشی از حمله فاشیسم به اتحاد شوروی، در مجموع، بیش از دو هزار و ششصد میلیارد روبل بود (به ارزش آن سال ها)، که نزدیک به ششصد و هشتاد میلیارد روبل آن را ارزش های مادی نابود یا غارت شده تشکیل می داد.

هیچ کشوری در هیچ جنگی متحمل چنین تلفات و خساراتی نشده بود. اتحاد شوروی قبلاً نیز، در دوران جنگ داخلی، با خسارات سنگینی روبه رو شده بود، که ترمیم آنها بیش از شش سال (۱۹۲۱-۱۹۲۸) به طول انجامیده بود. اما ضایعات ناشی از حمله فاشیسم، با هیچ چیز قابل مقایسه نبود. با تخریب زیربنای صنعتی و کشاورزی کشور، همان امکانات محدود مصرفی نیز از میان رفته بود. مردم از حیث مایحتاج اولیه — مواد غذایی، پوشاک، مسکن، بهداشت، سوخت، و جز آن، با مشکلات جدی روبه رو بودند. اصل توزیع سوسیالیستی مختل شده بود، و دولت، مانند زمان جنگ داخلی، ناچار شد نظام جیره بندی کالاها را مجدداً برقرار کند. حزب، دولت و مردم قهرمان شوروی، می بایست راه دشوار رفته را یک بار دیگر طی کنند. و این بار نیز ناچار، بودند این راه صعب را بدون هیچ کمک خارجی، و با تکیه بر نیروی کارائی خود و منابع تخریب شده داخلی، طی کنند. روند ساختمان سوسیالیسم، در چارچوب برنامه «رشد سریع صنعتی»، بار دیگر از نقطه آغاز ده سال قبل از سرگرفته شد. و نظام سوسیالیستی، که نیروی عظیم خود را یک بار در طول جنگ به نمایش گذاشته بود، بار دیگر توان خود را در سازندگی به اثبات رساند.

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

برنامه پنجاه ساله چهارم، در ظرف چهار سال و سه ماه، به اهداف خود دست یافت. در فاصله دو سال و نیم، صنایع کشور احیاء شد. بیش از شش هزار واحد بزرگ صنعتی، یعنی به اندازه مجموع برنامه های پنجاه ساله اول و دوم، بازسازی شد و به کار افتاد. در سال ۱۹۴۸، حجم تولیدات صنعتی از سطح پیش از جنگ در گذشت و تا سال ۱۹۵۰، از سطح پیش از جنگ هفتاد و سه درصد نیز فراتر رفت. تا همین سال، بازده کار کارگران در صنایع نسبت به سال ۱۹۴۰، سی و هفت درصد افزایش نشان می داد.

کار بازسازی در بخش کشاورزی از این دشوارتر بود، به ویژه آنکه در سال ۱۹۴۶، کشور با خشکسالی نیز روبه رو شده بود. در سال پس از پایان جنگ، یعنی ۱۹۴۵، سطح اراضی زیر کشت کشور نسبت به سال ۱۹۴۰، یک چهارم کاسته شده بود. امکانات دولتی از نظر غلات، پنبه و گوشت به نصف، و از نظر شیر به یک سوم سال پیش از جنگ تقلیل یافته بود. بر اثر قربانی های جنگ، از تعداد افراد قادر به کار در روستاها به شدت کاسته شده بود، به ویژه آنکه بخش بزرگی از نیروی کار جوان روستاها، برای بازسازی صنایع، به شهرها کشیده شده بودند. با این وجود، کارخانه های تراکتورسازی به سرعت بازسازی شدند و تولید کشاورزی با استفاده از نیروی کار کمتر، اما با امکانات مادی و فنی بهتر، در سال ۱۹۵۰ به سطح پیش از جنگ رسید.

بدین ترتیب، اتحاد شوروی با تکیه بر برنامه «رشد سریع صنعتی»، تا اواسط دهه ۱۹۵۰، توانست زیربنای صنعتی و کشاورزی خود را مجدداً بازسازی و خرابی های ناشی از جنگ را جبران کند. حزب کمونیست و دولت اتحاد شوروی، تحت دشوارترین شرایط، در مدت کوتاهی توانستند کشور خود را به یک کشور صنعتی پیشرفته، تبدیل کنند. در مدت زمانی کمتر از سه دهه (۱۹۲۸-۱۹۵۶)، تولید صنعتی کشور با نرخ متوسط ۱۲/۷ درصد در سال رشد کرده بود و به ۷۷۰ درصد سطح تولید سال ۱۹۲۸، رسیده بود؛ تولید ناخالص ملی با نرخ بیش از ۱۵ درصد در سال (۱۰ درصد بر اساس محاسبات برخی از پژوهشگران غربی) افزایش یافته بود؛ بیسودی از سطح جامعه ریشه کن شده بود؛ بهداشت و تحصیل مجانی برای توده های مردم فراهم آمده بود؛ و حتی به اذعان اقتصاد دانان غربی، بر رغم سیاست آگاهانه پایین نگهداشتن مصرف، سطح تولید کالاهای مصرفی با نرخ متوسط ۵/۸ درصد در سال بالا رفته بود. اما با وجود همه این دستاوردهای عظیم و انکار ناپذیر، این واقعیت نیز رخ می نمود که خرابی های ناشی از حمله فاشیسم، روند ساختمان سوسیالیسم را در اتحاد شوروی یک دهه به عقب انداخته است. این تأخیر ده ساله، موقعیت سوسیالیسم را در رقابت اقتصادی با کشورهای سرمایه داری پیشرفته به شکلی محسوس تضعیف کرده بود، به ویژه در رقابت با امپریالیسم تازه نفس آمریکا که کمترین صدمات را از جنگ دیده بود.

پیروزی قهرمانانه اتحاد شوروی در جنگ با فاشیسم، و موفقیت سوسیالیسم در بازسازی خسارات ناشی از جنگ، برای حزب کمونیست و دولت اتحاد شوروی، هم در میان طبقه کارگر و مردم این کشور و هم در انظار عمومی مردم جهان، اعتبار معنوی عظیمی به وجود آورده بود. بر رغم همه مشکلات موجود، حمایت مردم و طبقه کارگر اتحاد شوروی از حزب کمونیست و دولت سوسیالیستی، در اوج خود قرار داشت، و این مسأله بیش از هر چیز در دل دولت های امپریالیستی، که در طول چند دهه همه نیروی خود را برای به شکست کشاندن سوسیالیسم به کار برده بودند، وحشتی عظیم ایجاد کرده بود.

* جنگ سرد و مسابقه تسلیحاتی

پرتاب بمب اتمی بر فراز هیروشیما و ناگازاکی، از سوی امپریالیسم آمریکا، و نابود کردن صدها هزار انسان بی گناه، بیش از آنکه برای به تسلیم کشاندن ژاپن باشد، هشدار نظامی به اتحاد شوروی و نشانه آغاز جنگ سرد برضد سوسیالیسم بود. در طول جنگ، در حالی که اتحاد شوروی با تخریب منابع مادی و انسانی خود روبه رو بود، امپریالیسم آمریکا در آن سوی اقیانوس، و بدور از پیامدهای مستقیم جنگ، به تجهیز اتمی خود مشغول بود. دستیابی به سلاح های هسته ای، برای آمریکا و دولت های امپریالیستی زمینه ای مناسب ایجاد کرد تا بکوشند با تکیه بر این نابرابری نظامی، نظام سوسیالیستی تضعیف شده از جنگ را کاملاً به زانو درآورند.

تحمیل جنگ سرد، با هدف نابود کردن نظام سوسیالیستی، از سوی دولت های امپریالیستی و به ویژه آمریکا، به رقابت تسلیحاتی طولانی مدت و فاجعه آمیزی برای سوسیالیسم انجامید. نیاز به مقابله با تهدید اتمی امپریالیسم، اتحاد شوروی را وادار به پیروی از یک برنامه گسترده تولید نظامی کرد، که بخش بزرگی از منابع شدیداً مورد نیاز آن کشور را در خود بلعید. در حالی که تولید تسلیحات نظامی با ماهیت سرمایه داری سازگار بود، و به انباشت سرمایه و سودهای هنگفت می انجامید، تولید تسلیحات برای جوامع سوسیالیستی زیانبار بود و بخش بزرگی از ثروت های اجتماعی این کشورها را، که می بایست در جهت رشد نظام سوسیالیستی به کار گرفته شوند در مسیر تولیدات نظامی غیرمولد سوق داد. نتیجه چنین روندی آن بود که سرمایه گذاری در فن آوری مدرن، عمدتاً در بخش صنایع نظامی متمرکز شد، و رشد فن

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

آوری در بخش های غیرنظامی اقتصاد، در سایه قرار گرفت. این مسأله به نوبه خود، امکان افزایش تولیدات غیرنظامی و ارتقاء سطح زندگی زحمتکشان در کشورهای سوسیالیستی را محدود کرد، و جدابیت سوسیالیسم را در رقابت با سرمایه داری به شکلی محسوس کاهش داد.

چنین وضعیت تحمیل شده ئی به سوسیالیسم، به نوبه خود حربه تبلیغاتی مؤثری را بر ضد سوسیالیسم، در اختیار دولت های امپریالیستی قرار داد. تعرض ایدئولوژیک سرمایه داری به سوسیالیسم، اشکال تازه و بغرنجی به خود گرفت. مردم شوروی و سایر کشورهای سوسیالیستی، دائماً از طریق «رادیوی اروپای آزاد» و دیگر مؤسساتی از این قبیل، و نیز تلویزیون، اقمار مصنوعی، روزنامه ها و مجلات، و توریست های غربی که در میان آنها عناصر مزدور کم نبودند، زیر بمباران تبلیغات ضد سوسیالیستی و مدافع سرمایه داری، قرار گرفتند. تبلیغات سرمایه داری مستقیماً اعتبار مفاهیم نوینی مانند مالکیت عمومی، سطح رفاه اجتماعی در کشورهای سوسیالیستی و همبستگی بین المللی را مورد سؤال قرار می داد. دولت های امپریالیستی، در عین حال، برای خرابکاری مستقیم در کشورهای سوسیالیستی — از اتحاد شوروی گرفته تا چین و آلمان دموکراتیک و کوبا — همه تلاش خود را به کار گرفتند.

جنگ سرد تبلیغاتی و تسلیحاتی به راه افتاده توسط امپریالیسم، بخشی از یک تعرض دقیقاً برنامه ریزی شده و از نظر مالی تأمین شده را تشکیل می داد، که دولت های سوسیالیستی، با توجه به منابع محدودی که در مقایسه با کشورهای سرمایه داری در اختیار داشتند، قادر به پاسخگویی مؤثر به آنها نبودند (در این رابطه کافی است فقط به این واقعیت توجه کنیم که تولید ناخالص ملی اتحاد شوروی، با وجود رشد عظیمی که کرده بود، در سال ۱۹۷۱ تنها ۵۵ درصد تولید ناخالص ملی آمریکا بود، و این نابرابری، توان اقتصادی دیگر کشورهای امپریالیستی را دربر نمی گیرد). تنها پس از فروپاشی حاکمیت سوسیالیستی در اتحاد شوروی و دیگر کشورهای اروپای شرقی بود که، روشن شد، در طول دوران جنگ سرد، تنها دولت آمریکا هر ساله به طور متوسط بیش از پانزده میلیارد دلار صرف عملیات جاسوسی و تخریبی بر ضد اتحاد شوروی می کرده، و در این عملیات، ده ها هزار مزدور و حقوق بگیر را در استخدام داشته است.

مخارج هنگفت تحمیلی، به واسطه جنگ سرد و مسابقه تسلیحاتی، بر روند رشد سوسیالیسم اثرات بسیار منفی برجای گذاشت. نرخ رشد اقتصادی اتحاد شوروی، در مقایسه با سال های پیش از جنگ به شکلی فزاینده کاهش یافت. این نرخ از ۱۵ درصد در سال، در دهه ۱۹۴۰-۱۹۵۰، به ۱۰ درصد در سال، در فاصله سال های ۱۹۵۰-۱۹۶۰، و ۶/۷ درصد در فاصله سال های ۱۹۶۰-۱۹۷۲، کاهش یافت. نرخ رشد در سال ۱۹۶۹ به حدود ۳/۳ درصد، و در سال ۱۹۷۲ به کمتر از ۳ درصد رسید. هرچند نرخ رشد سالانه اقتصاد اتحاد شوروی در فاصله سال های ۱۹۵۰-۱۹۷۲، به طور متوسط، رقمی معادل ۸/۳ درصد، و از نرخ متوسط رشد اقتصاد آمریکا در همین سال ها (۳/۷ درصد در سال) حدود ۴/۶ درصد بیشتر بود، اما تفاوت ماهوی میان دو نظام اقتصادی، و تعهدات عظیم دولت سوسیالیستی به تأمین نیازهای اولیه شهروندان (تعهدی که برای دولت سرمایه داری وجود ندارد)، و تضمین رشد بی وقفه بخش کمونیستی اقتصاد، به خوبی ماهیت بحران زای این کاهش نرخ رشد را، در نظام سوسیالیستی به نمایش می گذارد.

بدین ترتیب، کاهش فزاینده نرخ رشد اقتصاد سوسیالیستی، همراه تبلیغات و عملیات تخریبی بی وقفه دولت های امپریالیستی بر ضد سوسیالیسم، زمینه های عینی رشد بحران و ارتقاء آن را به سطح بحران سیاسی در اتحاد شوروی و دیگر کشورهای اروپای شرقی، ایجاد کرد. اما وجود زمینه های عینی بحران، بخودی، خود، به معنای پایان راه و شکست حاکمیت سوسیالیستی نبود. حزب کمونیست و دولت سوسیالیستی، در مراحل مختلف و در شرایطی بسیار دشوارتر — اشغال نظامی، عقب ماندگی اجتماعی، سقوط سطح تولید، حمله فاشیسم، و ... — با اتخاذ سیاست های صحیح، و تعیین الگوهای رشد مناسب، بر بحران موجود فایق آمده بودند. آنچه این بار در ارتقاء بحران به سطح سیاسی نقش داشت، اشتباهات پیشاهنگ اجتماعی و دولت سوسیالیستی در مقابله با این شرایط عینی - خارجی، و تخلف از اصول بنیادین نظریه سوسیالیسم در شالوده ریزی الگوهای سوسیالیستی برای رشد جامعه به سمت کمونیسم بود. ما در بخش سوم این سند، به نقش این عوامل ذهنی - داخلی در عقبگرد تاریخی سوسیالیسم خواهیم پرداخت.

بدین ترتیب، عوامل عینی - خارجی، از همان ابتدا، و در تمامی طول هشتاد سال گذشته، نقشی مستقیم در جهت گیری کلی و عملکرد تاریخی سوسیالیسم ایفاء کردند. این عوامل، با اینکه خارج از چارچوب ضرورت ها و نیازهای سوسیالیسم، به آن تحمیل می شدند، نقشی بسیار مؤثر در شکل گیری روندها و ساختارهای درونی نظام سوسیالیستی داشته اند.

۴. روند ساختمان سوسیالیسم: دست آوردها، مشکلات، اشتباهات و درس ها

به طور کلی، در سال ۱۹۱۷، ساختار تولید ناخالص ملی روسیه و نیروی کار آن، با ساختار پیش از صنعتی شدن کشورهای اروپای غربی و آمریکا، مشابه بود. دهقانان، و نه کارگران صنعتی، نقش اصلی را در اقتصاد روسیه بازی می

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

کردند. بخش کوچکی از جمعیت روسیه، و به تبع آن نیروی کار این کشور، با سواد بودند. بیسوادی در میان توده های انبوه و کم کار دهقانی، تقریباً به طور کامل وجود داشت. تولید صنعتی به سرمایه خارجی وابسته بود. در حقیقت، روسیه در سال ۱۹۱۷، بسیاری از مشخصات یک «اقتصاد دوگانه» را که ویژگی بسیاری از کشورهای رشد نیافته است، از خود نشان می داد: یک بخش صنعتی منزوی به شدت سرمایه بر، در کنار یک بخش عظیم کشاورزی عقب مانده و سنتی، همزیستی می کرد.

در چنین شرایطی بود که، بلشویک ها قدرت را در روسیه به دست گرفتند. آنها در راه ساختمان سوسیالیسم در کشور پهناوری گام گذاشتند که، با اینکه یک ششم سطح جهان را دربر می گرفت، اما مجموعه ئی منسجم نبود. امکانات ارتباطی محدود بود. نظام توزیع ناموزون بود. زیربنای صنعتی جامعه به شدت ضعیف و عقب مانده بود. اقتصاد دهقانی با مشکلات عظیمی روبه رو بود. و جامعه، و پیشاهنگ آن، هنوز از رشد اجتماعی لازم برای به اجرا درآوردن هدف های سوسیالیستی خود، برخوردار نبود. آنچه که پس از انقلاب اکتبر در روسیه و به دنبال آن در اتحاد شوروی برپا گردید، گرچه پایه در برنامه های آگاهانه حزب کمونیست برای ساختمان جامعه سوسیالیستی داشت، اما نمی توانست از تأثیرپذیری مستقیم و نزدیک از سطح فرهنگ، ترکیب اجتماعی جمعیت، و گذشته دیکتاتور زده آن کشور، برکنار باشد. طبقه کارگر روسیه، به ناچار، قبل از برداشتن هر گامی در جهت ساختمان سوسیالیسم، می بایست این عقب ماندگی عظیم جامعه روسیه را جبران کند. سخنان دورنگرانه لنین در کنگره فوق العاده هفتم حزب کمونیست روسیه (بلشویک) در سال ۱۹۱۸، شاهد گویایی بر این واقعیت است:

«ما فقط نخستین گام ها را برداشته ایم تا سرمایه داری را به کلی براندازیم و انتقال به سوسیالیسم را آغاز کنیم. ما نمی دانیم که انتقال به سوسیالیسم در چند مرحله خواهد بود و نمی توانیم بدانیم. این امر بسته به آن است که چه وقت انقلاب سوسیالیستی اروپا در مقیاس واقعی آغاز شود، و این انقلاب چگونه، به آسانی و با سرعت، یا به کندی از عهده دشمنان خود برآید و در راه صاف و هموار سوسیالیستی گام نهد. این نکته را ما نمی دانیم....»

و بدین ترتیب بود که روند ساختمان سوسیالیسم در روسیه، از نقطه آغازی بسیار عقب تر از آنچه که نظریه سوسیالیسم پیش بینی می کرد، و با ضرورت های مرحله ای بسیار بغرنج تر از آنچه که انقلاب سوسیالیستی در یک کشور پیشرفته سرمایه داری با آن روبه رو می بود، آغاز گشت. این نقطه آغاز، و این ضرورت های بغرنج، مهر خود را بر تمامی روند ساختمان سوسیالیسم زدند، و برای آن دشواری های تاریخی جدی ایجاد کردند.

* مرحله اول، «کمونیسم جنگی» (۱۹۱۸-۱۹۲۱)

سیاست اولیه بلشویک ها در دست یافتن به قدرت سیاسی، نه برقراری فوری مالکیت اجتماعی بر ابزارهای تولید در سطح جامعه، بلکه استقرار نوعی سرمایه داری دولتی مبتنی بر کنترل بخش های کلیدی اقتصاد، مدیریت مختلط بر واحدهای اقتصادی خصوصی، و مجاز شناختن مالکیت خصوصی در بخش های کشاورزی، بازرگانی خرد و صنایع کوچک بود، و این نیز، از واقعیت های عینی جامعه سرچشمه می گرفت. سیاست آنها، در رابطه با مالکیت خصوصی، به ویژه در بخش صنایع، بسیار محتاطانه بود. آنها، برای جلوگیری از سقوط ناگهانی سطح تولید، به دلیل فرار سرمایه ها، در ابتدا همزیستی ئی هرچند شکننده را، با بخش خصوصی پذیرفتند. دولت انقلابی، فقط فعالیت های کلیدی اقتصادی — بانک داری، خرید غلات، ترابری، نفت، صنایع جنگی — را ملی اعلام کرد. کمیته های کارگری، در صنایع خصوصی، تنها وظیفه نظارت بر کار مدیریت را برعهده داشتند، در عین حال حق سرمایه دار خصوصی برای اتخاذ تصمیم و اداره امور کارخانه به رسمیت شناخته شده بود. همچنین، کمیته های کارگری، مجاز نبودند بدون اجازه مقامات دولتی، اختیار تصمیم گیری را از صاحب کارخانه سلب کنند و امور کارخانه را خود به دست گیرند. در بخش کشاورزی نیز، اولین اقدام بلشویک ها پس از به دست گرفتن قدرت، تصویب قانون ارضی ۸ نوامبر ۱۹۱۷، مصادره املاک مالکان بزرگ، و تقسیم همه زمین ها در میان دهقانان بود. این نیز معنایی جز به رسمیت شناختن مالکیت خصوصی در بخش کشاورزی نداشت. اما، در فاصله زمان کوتاهی پس از پیروزی انقلاب اکتبر، بلشویک ها با اشغال نظامی روسیه توسط چهارده کشور امپریالیستی و جنگ داخلی تحمیل شده از سوی «روس های سفید» که مورد حمایت این دولت های امپریالیستی بودند، روبه رو شدند. اوکراین به اشغال آلمان ها درآمده بود. «روس های سفید» بر اورال، سبیری، مناطق شمالی قفقاز و دیگر مناطق مهم اقتصادی مسلط شده بودند. لهستان نیز بخش هایی از خاک روسیه را اشغال کرده بود. شرایطی به وجود آمده، بلشویک ها تنها ۱۰ درصد منابع زغال سنگ، ۲۵ درصد صنایع فلزکاری، کمتر از ۱۰ درصد تولید چغندر قند، کمتر از ۵۰ درصد تولید غله و کمتر از ۲۵ درصد کل زمین های زیر کشت کشور را در نظارت خود داشتند. در چنین

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

شرایطی، آنها از بقای دولت انقلابی، در یک جنگ نابرابر نظامی با چهارده کشور اشغالگر امپریالیستی و «روس‌های سفید»، می‌بایست دفاع کنند. درست در چنین اوضاعی بود که نخستین برنامه برای ساختمان جامعه سوسیالیستی از سوی بلشویک‌ها شالوده‌ریزی شد، و به اجرا درآمد. هدف اصلی این برنامه، به حرکت درآوردن و استفاده از همه منابع اقتصادی محدود موجود، برای پیروزی در جنگ داخلی و دفاع از موجودیت انقلاب سوسیالیستی بود.

برنامه «کمونیسم جنگی»، بر اصل نظارت دولت بر همه منابع اقتصادی و انسانی جامعه، و جانشین کردن ساز و کار های اداری توزیع به جای ساز و کار بازار، استوار بود. با توجه به جایگاه مهم کشاورزی در اقتصاد کشور، اولین اقدام در چارچوب «کمونیسم جنگی»، مصادره مازاد تولید در بخش کشاورزی بود.

برنامه «کمونیسم جنگی»، با اینکه از نظر هدف‌های سیاسی و نظامی خود با موفقیت چشمگیر همراه بود، و توانست موجودیت دولت سوسیالیستی را در مقابل تعرض دشمنان تضمین کند، اما از نظر اقتصادی، به دلیل عدم انطباق آن با شرایط عینی جامعه، پیامدهای منفی مهمی را نیز دربرداشت. پیامدهای اقتصادی «کمونیسم جنگی»، به روشنی نشان داد که بحث مارکس در مورد نادرستی «تازاندن» انقلاب سوسیالیستی، تا چه حد صحیح و علمی بوده است. لنین، در سخنرانی خود به مناسبت چهارمین سالگرد انقلاب اکتبر، بدرستی بر این مسأله تأکید ورزید:

«سوار بر موج اشتیاقی، که، نخست از نظر سیاسی و سپس از نظر نظامی مردم را فراگرفته بود، بر این باور بودیم که، قادریم صرفاً با تکیه زدن بر همین موج اشتیاق، وظایف اقتصادی خود را نیز در همان ابعاد وظایف سیاسی و نظامی خود، به اجرا درمی‌آوریم. ما فکر می‌کردیم، و شاید بدون مطالعه کافی انتظار داشتیم، که در یک کشور متکی بر دهقانان کوچک، تنها به صرف وجود دولت پرولتری، تولید و توزیع کالاها توسط دولت را مستقیماً و به شکلی کمونیستی می‌توانیم سازمان دهیم. تجربه، اشتباه ما را به ما نشان داد. تجربه به ما نشان داد که، در این روند گذار، عبور از مراحل متعدد انتقالی ضروری است...»

اما این «تازاندن» انقلاب بیش از آن که ناشی از کم‌تجربگی و بنیاد انگاری کمونیست‌ها باشد، نتیجه ضرورت های عینی تحمیل شده از خارج بود. همان طور که لنین خود تأکید کرد: «کمونیسم جنگی، به واسطه جنگ و خرابی به ما تحمیل شد. این برنامه، نه با وظایف اقتصادی پرولتاریا منطبق بود و نه می‌توانست منطبق باشد. این یک برنامه موقت بود.» این «برنامه موقت»، که با هدف مشخص و محدود دفاع از موجودیت سوسیالیسم در برابر تعرض خارجی و جنگ داخلی شالوده‌ریزی شده بود، اگرچه در مجموع به موفقیت‌هایی در دفاع از سوسیالیسم نوپای کشورها دست یافت، ولی در عین حال، تأثیرات معین اقتصادی و اجتماعی نیز به همراه داشت که، مهم ترین آن بحران جدی اقتصادی در نتیجه سقوط سطح تولید در کشور بود.

* مرحله دوم، «برنامه اقتصادی نوین - نپ» (۱۹۲۱-۱۹۲۸)

درست به همان طریق که «کمونیسم جنگی»، در پاسخ به ضرورت های عینی تعرض امپریالیستی و جنگ داخلی، شالوده‌ریزی شد، «نپ» نیز به منظور خارج کردن جامعه از بحران اقتصادی ناشی از پیامدهای «کمونیسم جنگی» شکل گرفت. از دیدگاه بلشویک‌ها، و شخص لنین، این «یک گام به عقب»، در جهت همزیستی با سرمایه داری و استفاده از انگیزه سود، برای جبران سقوط شدید سطح تولید در بخش های صنعت و کشاورزی بود.

از نظر اقتصادی، مهم ترین مشخصه «نپ»، کوشش در جهت تلفیق سوسیالیسم با اقتصاد بازار بود. بر این اساس، هدایت تولید در بخش کشاورزی به دهقانان سپرده شد و مدیریت بخش صنعت (به جز صنایع پایه ای مانند، صنایع سنگین، ترابری، بانکداری و تجارت خارجی)، عمدتاً به بخش خصوصی واگذار گردید. نظارت انحصاری دولت بر توزیع و تجارت، ملغی شد و این وظیفه مجدداً به عهده بازار گذاشته شد. تا سال ۱۹۲۳، حدود نود درصد بنگاه های تجارتي که، بیش از هفتاد و پنج درصد کل مبادلات خرده فروشی را در اختیار داشتند، خصوصی شدند.

دولت، نقش خود را به «هدایت عمومی» اقتصاد، از طریق اعمال نظارت بر صنایع پایه ای و تأثیرگذاری بر روندهای اقتصادی از راه اتخاذ سیاست های مالیاتی، محدود کرد. پول، به عنوان واسطه مبادله، مجدداً به رسمیت شناخته شد. مبادلات پولی میان بنگاه های دولتی، جای مبادلات بر اساس دفاتر حسابداری را گرفت. در سال ۱۹۲۱، بانک دولتی مجدداً گشایش یافت و هدف آن «کمک به رشد اقتصادی» اعلام گردید. بانک دولتی، همه محدودیت ها را برای سپرده های بخش خصوصی از میان برداشت، و دولت اعلام کرد که سپرده های بخش خصوصی در این بانک از مصادره دولتی مصون خواهند بود.

در بخش صنعت، همه بنگاه های اقتصادی که کم تر از ۲۰ کارگر در استخدام داشتند، به بخش خصوصی بازگردانده شدند. بخشی از آنها به صاحبان اولیه شان بازگردانده شدند، و بقیه به سرمایه داران نوپا اجاره داده شدند. در بخش

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

صنایع بزرگ، که نود و هشت درصد آنها در مالکیت دولت بود، نیز تغییرات عمده ای انجام گرفت. به جز صنایع سوخت، فلزکاری، نظامی، ترابری، بانکداری و تجارت خارجی، که مستقیماً زیر نظارت بودجه دولتی بودند، بقیه صنایع بزرگ دولتی، به «تراست»هایی واگذار شدند که از استقلال اقتصادی کامل برخوردار بودند و مانند صنایع بخش خصوصی بر مبنای اصل حداکثر سود حرکت می کردند. آنها، در رابطه با تولید خود، هیچ تعهدی به دولت نداشتند و رابطه دولت با این «تراست»ها، تنها به اخذ مالیات بر درآمد از آنها خلاصه می شد. دولت، تنها با بستن قرارداد با این «تراست»ها، می توانست از تولید آنها استفاده کند. تا سال ۱۹۲۳، چهار صد و هفتاد و هشت «تراست» به وجود آمده بود که، رویهمرفته بیش از هفتاد و پنج درصد کل نیروی کار بخش دولتی را در استخدام داشتند. حتی به صنایع زیر نظارت بودجه دولتی نیز دستور داده شده بود که تا حد امکان بر اساس اصل سودآوری عمل کنند و نیاز به یارانه دولتی را از میان ببرند.

در بخش کشاورزی نیز این روند خصوصی سازی، البته با شدتی بیشتر، به اجرا گذاشته شد. در واقع، پایه اصلی برنامه «نپ»، جلب اعتماد مجدد دهقانان، که بزرگ ترین بخش نیروی کار جامعه بودند، و تضمین همکاری آنان را با دولت سوسیالیستی، تشکیل می داد. بلشویک ها، برای جلوگیری از دور شدن مجدد دهقانان از دولت، همه کوشش خود را به کار گرفتند و از اتخاذ سیاست هایی که دهقانان را نسبت به دولت خشمگین سازد، آگاهانه، و بر رغم تمایل خود، پرهیز کردند. به همین دلیل، دست دهقانان در نظارت بر مازاد تولید خود، کاملاً باز گذاشته شد، و دولت تنها به بستن درصد معینی مالیات به «مازاد تولید خالص» آنان بسنده کرد. به دهقان اجازه داده شد که به عنوان یک تولیدکننده خصوصی مستقل، مازاد تولید خود را در بازار به فروش رساند و از سود آن ثروت ببندد. دولت حتی به دهقانان اجازه داد که زمین های خود را اجاره دهند و یا دست به استخدام کارگران کشاورزی بزنند. این سیاست، در عین حال که انگیزه مادی لازم را برای افزایش تولید کشاورزی به وجود آورد، باعث پیدایش و رشد لایه های مرفه در میان دهقانان شد، که بعدها در روند ساختمان سوسیالیسم، برای دولت مشکلات جدی ایجاد کردند. درحالی که مارکس از دهقانان متوسط و مرفه به عنوان دشمنان سرسخت سوسیالیسم نام برده بود، دولت سوسیالیستی ناچار شد، با توجه به ضرورت های مرحله ای، از برنامه های سوسیالیستی خود در برابر نیاز به رشد سریع تولید کشاورزی، موقتاً چشم پوشی کند، و به این طبقه امتیازات اقتصادی جدی بدهد. این امتیازدهی تا جایی پیش رفت که در سال ۱۹۲۳، که عدم تعادل میان بخش های صنعتی و کشاورزی باعث افزایش قیمت کالاهای صنعتی و کاهش بهای محصولات کشاورزی شده بود، دولت به نفع منافع دهقانان و به ضرر بخش صنعتی مستقیماً وارد صحنه شد و به تامین یارانه برای بخش کشاورزی و بالابردن تصنیعی قیمت محصولات کشاورزی دست زد.

بر رغم اینکه «نپ»، موجب شکل گیری برخی مشخصه های نامهمخوان با اهداف ساختمان سوسیالیسم شد، اما برنامه اقتصادی «نپ»، پیروزی بزرگ استراتژیک برای کمونیست ها بود. آنها توانستند با تکیه بر برنامه «نپ»، سطح تولید را که، در پایان دوره «کمونیسم جنگی»، در بخش های صنعتی و ترابری تا حد بیست درصد تولید پیش از جنگ سقوط کرده بود، به سطح گذشته بازگردانند. رشد بخش کشاورزی از این هم چشمگیرتر بود. سطح تولید کشاورزی که تا سال ۱۹۲۰ به شصت و پنج درصد تولید پیش از جنگ سقوط کرده بود، تا سال ۱۹۲۸ به صد و هجده درصد تولید گذشته رسید. دولت میان سال های ۱۹۲۳-۱۹۲۴، کسری بودجه دولتی را توانست از میان بردارد، و یک سال پس از آن نیز به توازن مثبت در بودجه دست یافت. ارزش روبل تثبیت شد و حتی در بازارهای بورس بین المللی، خرید و فروش شد. بدین ترتیب، برنامه «نپ»، به هدف های اقتصادی تعیین شده دست یافت و توانست بر بحران تولید در جامعه نقطه پایان بگذارد.

اما به همان ترتیبی که «کمونیسم جنگی» به هدف های سیاسی و نظامی خود، به بهای سقوط تولید اقتصادی دست پیدا کرد، برنامه «نپ» نیز، به بازسازی اقتصادی، به بهای برخی صدمات سیاسی، به ویژه از دیدگاه روند ساختمان سوسیالیسم، دست یافت. این برنامه، نه تنها به رشد لایه هایی از سرمایه داران نوپا در بخش صنعتی و دهقانان مرفه در بخش کشاورزی انجامید، بلکه اهداف درازمدت دولت سوسیالیستی را نیز تابع ضرورت های اقتصاد بازار کرده بود. این مسأله به ویژه در بخش صنایع سنگین و پایه ای بسیار مشهود بود. درحالی که رشد سوسیالیسم تنها می توانست از طریق سرمایه گذاری های بزرگ دولتی در صنایع تولیدی تضمین شود، آمار دولتی نشان می داد که در سال ۱۹۲۴، حجم سرمایه گذاری های انجام شده در بخش صنایع سنگین بیست و سه درصد کم تر از اوج آن در سال ۱۹۱۷ بود. در همین سال، حجم کل تولید فولاد کشور، که پایه تولید ماشین آلات صنعتی را تشکیل می داد، بیست و سه درصد کم تر از تولید سال ۱۹۱۳ بود. در سال ۱۹۲۶، یعنی حدود هشت سال پس از تشکیل دولت سوسیالیستی، ترکیب تولید صنعتی جامعه همان ترکیب تولید صنعتی در سال ۱۹۱۲ بود. درحالی که در سال ۱۹۱۲، حدود بیست و هشت درصد از کل تولید کارخانه ها

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

در خدمت صنایع سنگین قرار داشت، در سال ۱۹۲۶، این رقم تنها یک درصد افزایش یافته و به بیست و نه درصد بالغ شد. به عبارت دیگر، ظرفیت تولید صنعتی جامعه در این مدت رشد نیافته بود، ماشین آلات موجود کهنه و قدیمی شده بودند و در چارچوب برنامه «نپ»، هیچ برنامه ریزی استراتژیک برای رشد جامعه به سمت سوسیالیسم، انجام نگرفته بود.

علاوه بر اینها، تا سال ۱۹۲۶، رشد تولید صنعتی در چارچوب ظرفیت تولیدی موجود به نقطه اوج خود رسیده بود، و پس از آن رو به کاهش گذاشته بود. ادامه برنامه «نپ»، تنها با تکیه بر رشد یک جانبه بخش کشاورزی و غفلت از بخش صنایع می توانست انجام گیرد و این با اصول رشد اقتصاد سوسیالیستی مغایرت داشت. ضرورت سرمایه گذاری برنامه ریزی شده دولت در بخش صنایع سنگین، بیش از پیش، احساس می شد، و این مستلزم انباشت اولیه سرمایه و تمرکز مازاد تولید جامعه در دست دولت بود. بدین ترتیب، برنامه «نپ» نیز، پس از دستیابی به هدف های مرحله ای خود، می بایست جای خود را به برنامه دیگری که، بر اساس هدف استراتژیک رشد اقتصاد سوسیالیستی شالوده ریزی شده باشد، بدهد.

* مرحله سوم، برنامه «رشد سریع صنعتی» (۱۹۲۸-۱۹۴۵)

بر اساس درک این ضرورت بود که در فاصله سالهای ۱۹۲۳-۱۹۲۸، یک رشته مناظرات جدی درون حزب کمونیست بر سر برنامه آینده رشد سوسیالیسم در اتحاد شوروی، در گرفت. آنچه که بیش از هر چیز تکلیف نهایی این مناظره چهارساله را تعیین کرد، احساس خطر فزاینده ای بود که رهبران حزب، از رشد فاشیسم در اروپا، و امکان تعرض مجدد نظامی کشورهای امپریالیستی به اتحاد شوروی داشتند. این مسأله، خود را در موضع گیری های مختلف رهبری حزب، در رابطه با گرایشات گوناگون درون حزب، به خوبی نشان داد. کمیته مرکزی حزب در نوامبر ۱۹۲۸، حمایت خود را از برنامه «رشد سریع صنعتی» اعلام کرد. اهمیت نقش عامل خارجی، یعنی افزایش خطر تعرض امپریالیستی، در اتخاذ این سیاست، در این گفته استالین به خوبی آشکار است. او در سخنرانی معروف خود در دفاع از برنامه «رشد سریع صنعتی» اتحاد شوروی، علت اساسی اتخاذ این سیاست را چنین بیان کرد: «یکی از ویژگی های تاریخی روسیه قدیم این بود که به دلیل عقب ماندگی، به طور مداوم زیر ضربه قرار داشت. روسیه از خانهای مغول ضربه خورد ... از بیگ های ترک ضربه خورد ... از خانهای فئودال سوئدی ضربه خورد ... از اشرافیت لهستانی و لیتوانی ضربه خورد ... از سرمایه داران انگلیسی و فرانسوی ضربه خورد ... از بارون های ژاپنی ضربه خورد. همه آنها روسیه را شکست دادند ... برای اینکه روسیه دچار عقب ماندگی بود: عقب ماندگی نظامی، عقب ماندگی فرهنگی، عقب ماندگی سیاسی، عقب ماندگی صنعتی، عقب ماندگی کشاورزی ... آیا می خواهید سرزمین پدری سوسیالیستی ما نیز شکست بخورد و استقلال خود را از دست بدهد؟ اگر چنین چیزی را نمی خواهید، باید به این عقب ماندگی روسیه در کوتاه ترین مدت ممکن پایان دهید ... ما پنجاه تا صد سال از کشورهای پیشرفته عقب تر هستیم. ما باید این فاصله را در عرض ده سال جبران کنیم. یا این کار را می کنیم، یا آنها ما را خرد خواهند کرد.»

واقعیت نیز این پیش بینی را تأیید کرد. کمی بیش از ده سال پس از این پیش بینی تاریخی، یعنی در سال ۱۹۴۱، آلمان هیتلری برای نابود کردن کشور شورواها به اتحاد شوروی حمله نظامی کرد. و تنها با تکیه بر برنامه «رشد سریع صنعتی» بود که اتحاد شوروی، زیربنای اقتصادی لازم را برای شکست دادن ارتش متجاوز آلمان هیتلری، دفاع از سوسیالیسم، و نجات مردم جهان از خطر فاشیسم، توانست به وجود آورد.

طبیعی بود که پس از اتخاذ یک چنین تصمیم مهمی در جهت صنعتی کردن سریع کشور، و «جبران عقب ماندگی پنجاه تا صد ساله روسیه» در عرض ده سال، دولت شورواها، چنان شیوه های سازماندهی اقتصادی را می بایست اتخاذ کند که، دستیابی به این هدف را ممکن سازد. برنامه ریزی متمرکز اقتصادی، تنها شیوه ای بود که می توانست پاسخگوی چنین نیازی باشد. در چنین شرایطی، شیوه های غیرمستقیم و غیرمتمرکز سازماندهی و نظارت بر اقتصاد، و تکیه بر ساز و کار های بازار برای تضمین رشد اقتصادی، که طبیعتاً ساز و کارهای بطلی و خزننده هستند، نمی توانستند مؤثر و کارساز باشند. رهبری حزب به جایگزینی برنامه ریزی متمرکز اقتصادی به جای برنامه اقتصادی «نپ» تصمیم گرفت. عامل عمده در این انتخاب، لزوم نشان دادن واکنش به خطر واقعی و فزاینده تعرض امپریالیسم از خارج بود.

برنامه جدید، متضمن کاهش شدید سطح مصرف اجتماعی، نظارت کامل دولت بر روند تولید، توزیع و قیمت گذاری کالاها؛ انتقال کامل مازاد تولید بخش کشاورزی به بخش صنعتی؛ انباشت سریع سرمایه در بخش صنعتی؛ تکیه بر رشد صنایع سنگین در مقابل صنایع سبک و مصرفی؛ انتقال سریع نیروی کار از روستاها و مزارع به شهرها و کارخانه ها؛ با سواد کردن سریع و آموزش فنی نیروی کار جامعه و تضمین رشد اقتصادی، با تکیه بر منابع داخلی، به جای وابستگی به

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

تجارت خارجی بود.

این اصول، در برنامه های پنج ساله حزب کمونیست، که اولین آنها در اکتبر سال ۱۹۲۸ به تصویب رسید، انعکاس یافت. دستاوردهای برنامه «رشد سریع صنعتی»، در چارچوب هدف های تعیین شده برای آن، خیره کننده و از نظر تاریخی بی سابقه بود. در فاصله سال های ۱۹۲۸ تا ۱۹۴۰، تولید صنعتی با نرخ متوسط یازده درصد در سال رشد کرد. سهم بخش کشاورزی در تولید ناخالص ملی از چهل و نه درصد در سال ۱۹۲۸، به بیست و نه درصد در سال ۱۹۴۰ کاهش یافت، و در مقابل، سهم بخش صنعتی در همین مدت از بیست و هشت درصد به چهل و پنج درصد تولید ناخالص ملی، افزایش یافت. در طول برنامه پنج ساله اول، سهم صنایع سنگین در کل تولید صنعتی از سی و یک درصد به شصت و سه درصد افزایش یافت، و بازدهی نیروی کار در صنایع سنگین که در سال ۱۹۲۸، نود و چهار درصد بازدهی کار در صنایع سبک بود، در سال ۱۹۳۳ به صد و چهل درصد این رقم بالغ شد.

تغییرات، در ساختار نیروی کار نیز چشمگیر بود. سهم بخش سوسیالیستی در اقتصاد، به سرعت رشد کرد. در فاصله سال های ۱۹۲۸-۱۹۳۷، سهم این بخش در کل سرمایه گذاری ها از ۶۵/۷ درصد به ۹۹/۶ درصد؛ در کل تولید صنعتی از ۸۲/۴ درصد به ۹۹/۸ درصد؛ و در تولید کشاورزی از ۳/۳ درصد به ۹۸/۵ درصد رسید. به موازات این روند، خدمات آموزشی، بهداشتی، و بیمه های اجتماعی مجانی اعلام شدند، و از سال ۱۹۳۶ به بعد، به مادران پرفرزند و همچنین مادران تنها، کمک هزینه دولتی تعلق گرفت. رشد بخش سوسیالیستی در اقتصاد کشور، با رشد سهم مصرف اجتماعی در کل درآمد کارگران همراه بود. سهم خدمات اجتماعی، با نرخ رشد سالانه ۱۵/۶ درصد، تا سال ۱۹۴۰ دو برابر شد و به ده درصد تولید ناخالص ملی رسید. سهم ارزش خدمات مجانی دریافتی در کل درآمد کارگران، از کم تر از ۲۸ درصد در سال ۱۹۲۷، به ۳۴/۵ درصد در سال ۱۹۳۵، و بیش از ۳۸ درصد در سال ۱۹۴۴، افزایش یافت. به عبارت دیگر، تا سال ۱۹۴۴، هر کارگر در جامعه شوروی رقم اضافه ای معادل نزدیک به چهل درصد دستمزد خود، از صندوق مصرف عمومی (کمونیستی) جامعه، به صورت خدمات مجانی دریافت می کرد. و این درحالی بود که دولت به شکلی آگاهانه و برنامه ریزی شده مصرف اجتماعی را محدود کرده بود.

طبیعی است که دستیابی به این دستاوردهای عظیم در چنین فاصله ای کوتاه، بدون به وجود آمدن کمبودها و مشکلات نمی توانست باشد. برخی از این کمبودها، دقیقاً همان کمبودهای برنامه ریزی شده و پیش بینی شده بودند. متوسط رشد سالانه تولید کشاورزی در فاصله سال های ۱۹۲۸-۱۹۴۰، تنها یک درصد بود، و نیروی کار شاغل در این بخش به طور سالانه ۲/۵ درصد کاهش یافته بود. این نتیجه مستقیم سیاست پایین نگهداشتن سطح دستمزدها در بخش کشاورزی بود. با این وجود، بازدهی کار در بخش کشاورزی هفده درصد افزایش نشان می داد.

از سوی دیگر، برنامه ریزی مرکزی برای تعیین میزان تولید هزاران کالا، در جامعه ای به پهناوری یک ششم سطح کره زمین، کار آسانی نبود. اولین برنامه پنج ساله سوسیالیستی، تولید حدود نهمصد کالا را به صورت سوسیالیستی، در سطح جامعه، برنامه ریزی کرد. این تعداد در برنامه های بعدی، به سه هزار کالا و بعدها تا ده هزار و سی هزار کالا افزایش یافت. یک چنین برنامه ریزی گسترده ای، مستلزم وجود توان محاسباتی بسیار عظیم بود. در اواسط سال های ۱۹۳۰، این مشکل به صورت عینی، خود را در قالب کمبودها و اضافه تولیدهای ناشی از اشتباهات محاسباتی نشان داد و مسأله ضرورت غیرمتمرکز کردن برنامه ریزی های اقتصادی و واگذاری این کار به جمهوری ها، را به پیش کشید. اما مسأله تهدید نظامی امپریالیسم و تأثیرات منفی این عدم تمرکز بر درجه آمادگی و توان رزمی نیروهای مسلح، مانع از انجام چنین اصلاحی شد. با رشد سوسیالیسم، نیاز به فن آوری محاسباتی پیشرفته، بیش از پیش، احساس می شد و به طور روزافزون حالت نیازی استراتژیک به خود می گرفت، و این چیزی بود که نه تنها اتحاد شوروی، بلکه هیچ کشوری به تنهایی توان تولید آن را نداشت. دولت های امپریالیستی، با درک این نیاز اساسی جامعه شوروی، جلوگیری از دستیابی شوروی به فن آوری محاسباتی پیشرفته (و بعدها، ماشین های شمارگر و کامپیوترها) را، به عنصری اساسی در استراتژی محاصره اقتصادی خود برضد این کشور، بدل کردند. این سیاست، تا زمان فروپاشی اتحاد شوروی، به طور همه جانبه و پیگیر از سوی همه کشورهای امپریالیستی دنبال شد، و در ایجاد اختلال در برنامه ریزی های اقتصادی دولت شوروی، نقش مهمی بازی کرد.

اما مشکلات ایجاد شده، تنها مشکلات اقتصادی نبودند. اشتراکی کردن بخش کشاورزی، و افزایش سهم مالکیت عمومی بر کشاورزی از ۳/۳ درصد به ۹۸/۵ درصد، در فاصله کمتر از ده سال، با مقاومت جدی دهقانان مرفهی که در چارچوب برنامه «نپ» رشد کرده و از آن بهره بسیار برده بودند، روبه رو شد. از دیدگاه دولت، کلید موفقیت برنامه «رشد سریع صنعتی»، نظارت بر مازاد تولید بخش کشاورزی بود، و مقاومت دهقانان مرفه می توانست این پروژه را با شکست کامل روبه رو سازد. به همین دلیل، دولت سیاست خشن اشتراکی کردن اجباری و سرکوب هرگونه مقاومت در

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

برای آن را در پیش گرفت. اقدام های سرکوبگرانه ئی که در این امر از سوی دولت سوسیالیستی انجام گرفت، و به ناپودی ده ها هزار تن منجر شد، و اثرات منفی بسیار جدی و ماندگاری از خود باقی گذاشت که، هم از نظر سیاسی و هم تبلیغاتی، مشکلاتی برای حکومت ایجاد کرد. ابعاد تاریخی و چگونگی این سرکوب، موضوعی است که از آن زمان تاکنون مورد بحث بوده است.

مشابه همین روند، یعنی سرکوب هرگونه مقاومت در برابر برنامه «رشد سریع صنعتی»، در درون حزب کمونیست، نیز به وقوع پیوست. هر نوع مخالفت با این سیاست، به این بهانه که روند آمادگی در برابر تعرض امپریالیسم را کند می کند و به آن صدمه می زند، به شکلی خشن سرکوب شد. بسیاری از رهبران برجسته حزب کمونیست، که نقشی اساسی در پیروزی انقلاب اکتبر ایفاء کرده بودند، و حتی تعدادی از شخصیت های برجسته جنبش کارگری و کمونیستی جهان، از جمله حزب توده ایران، به همین دلیل مورد اتهام های واهی خیانت و جاسوسی برای امپریالیسم قرار گرفتند، و به زندان و اعدام محکوم شدند. هرچند بعدها از بسیاری از آنها اعاده حیثیت شد، اما در این روند، آزادی ها و حقوق دموکراتیک شهروندان، و از جمله اعضای حزب، بشدت تحدید و یا نابود گردید و فضای مناسبی برای رشد روابط ناسالم، فاسد و اداری درون حزب ایجاد شد.

یکی دیگر از پیامد های برنامه «رشد سریع صنعتی»، مخدوش شدن مرز میان ساختار و وظایف حزب، و دولت بود. نیاز به هدایت عملی روند صنعتی کردن سریع کشور، کمونیست ها را وادار کرد تا مستقیماً مسؤولیت های اجرایی دولتی را تا پایین ترین سطح در دست گیرند، و به کارگزاران سیاست های روزمره دولت بدل شوند. این مسأله، تأثیرات مهمی بر نقش، عملکرد و ساختارهای درونی حزب داشت و به عاملی تعیین کننده در شکل گیری سیاست های حزب در مراحل بعدی روند ساختمان سوسیالیسم در اتحاد شوروی بدل شد. این تداخل، هرچند از دیدگاه ضرورت های عینی و تاریخی آن مرحله اجتناب ناپذیر به نظر می رسید، اما تداوم آن در مراحل بعدی، به یکی از عوامل مهم بروز بحران در سوسیالیسم بدل گردید.

* مرحله چهارم، «رشد سریع مصرف - سوسیالیسم پیشرفته»

کنگره بیستم حزب کمونیست اتحاد شوروی، بدرستی حل مشکلات اقتصادی و سیاسی فراروی جامعه را که در روند اجرای برنامه «رشد سریع صنعتی» پدیدار شده بودند، در راس دستور کار خود قرار داد. حتی پیش از کنگره، رهبری حزب در پلنوم ژوئیه ۱۹۵۳ خود، از «کشف نقایص جدی» در «کارهای حزبی، دولتی و اقتصادی» سخن به میان آورده بود، و این نقایص را «نتیجه نقض اصل رهبری جمعی و حل مسائل اصولی از طریق تصمیمات فردی»، و همچنین عدم وجود «کار جمعی و انتقاد و انتقاد از خود» در «فعالیت های کمیته مرکزی و دفتر سیاسی آن»، ارزیابی کرده بود. کمیته مرکزی، همچنین در پلنوم خود به «نقض فاحش قوانین سوسیالیستی» توسط برخی «مقام پرستان»، به منظور «تضعیف سازمان حزبی» و «بی اعتبار کردن کادرهای رهبری» در بعضی از ارگان های حزبی، به بررسی پرداخته بود و تصمیمات مقتضی را در جهت تصحیح آنها اتخاذ کرده بود. کمیته مرکزی، همچنین در پلنوم سپتامبر سال ۱۹۵۳ خود، «وضع اقتصاد کشاورزی» را «مورد انتقاد قرار» داده بود و «علل عقب ماندن اقتصاد روستایی» را ناشی از «نواقص رهبری»، دست زدن به «اقداماتی که ... جنبه اقتصادی واقعاً ضروری نداشت»، و عدم توجه لازم به «اصل تأمین منافع مادی کلخوزها و اعضای آنها در افزایش تولید»، دانسته بود. پلنوم ژوئیه ۱۹۵۵ کمیته مرکزی نیز، بر ضرورت اتخاذ «خط مشی تسریع ترقی علمی-فنی» و «بهبود بخشیدن به کار صنایع» از طریق تکیه بر «ترقی مداوم فن آوری، پیشرفت به سوی فن آوری بالاتر و ارتقاء بیشتر سطح بازده کار بر این پایه»، تأکید ورزیده بود.

اما، برخورد کنگره بیستم به پدیده های منفی سیاسی، برخوردی در سطح و صورتی بود. کنگره به همه این پدیده ها - نقض اصل رهبری جمعی و دیگر موازین مرکزیت دموکراتیک در حزب، رشد دستگاه اداری در نهادهای دولتی و «مقام پرستی» و سوء استفاده از قدرت در میان کادرها و رهبران حزبی، و نقض اصول دموکراسی سوسیالیستی در سطح جامعه - تنها در چارچوب انتقاد از «کیش شخصیت» استالین برخورد کرد، و آن را محکوم کرد ولی برای یافتن ریشه های ساختاری این پدیده ها، و به ویژه از دیدگاه مخدوش شدن مرز میان ساختارهای حزبی و دولتی، و نفوذ گرایش های درون حزب، هیچ کوششی انجام نگرفت. هرچند قرارهایی در جهت «برطرف ساختن کیش شخصیت استالین» و رفع «عواقب آن در کلیه رشته های کار حزبی، دولتی و ایدئولوژیک، و تأمین و مراعات اکید موازین لنینی زندگی حزب و اصل رهبری جمعی» صادر شد، اما عدم برخورد به ریشه های ساختاری این مشکلات، حزب را از حل اصولی آنها باز

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

داشت و همان طور که رویدادهای بعدی نشان داد، به تداوم و رشد این پدیده ها در حزب و دولت یاری رساند. با اینکه اصول تعیین شده برای برنامه پنجساله ششم، همه ضرورت های رشد سوسیالیسم در آن مرحله مشخص — تداوم ارجحیت رشد صنایع سنگین با استفاده از فن آوری مدرن و افزایش بازدهی کار، افزایش بازدهی کار و سرمایه از طریق تسریع رشد فن آوری، توجه به نیازهای مصرفی زحمتکشان، ارتقاء سطح زندگی کشاورزان، مدرنیزه کردن و بالابردن سطح تولید در بخش کشاورزی، افزایش نقش شوراها و اتحادیه ها در روند تصمیم گیری ها — را در نظر می گرفت، اما برنامه «رشد سریع مصرف»، هرچند با الهام از این اصول اتخاذ شد و در این مسیر دستاوردهای مهمی داشت، بر اثر برخی سیاست های نادرست، در نهایت، به نتایج دیگری منجر گردید.

اولین اقدام در چارچوب برنامه «رشد سریع مصرف»، افزایش سریع سطح دستمزدها، به ویژه در بخش کشاورزی، بود. متأسفانه، چنین افزایش سریعی در سطح دستمزدها، با افزایش مشابه در تولیدات مصرفی همراه نبود. به عنوان مثال، در حالی که متوسط کل دستمزدها در سطح جامعه به چندین برابر افزایش یافته بود، افزایش تولید سرنانه صنایع مصرفی و سبک تا سال ۱۹۶۵، در بخش مواد غذایی صد و چهل و پنج درصد و در بخش کالاهای مصرفی خانگی صد و بیست و سه درصد بود. افزایش شدید درآمدهای نقدی در فاصله زمانی این چنین کوتاه، بدون افزایش متناسب سطح تولیدات مصرفی در سطح جامعه، به جای آنکه به ارتقاء متناسب سطح رفاه اجتماعی زحمتکشان بیانجامد، به افزایش پس اندازهای عاطل مانده در حساب های بانکی آنان (با نرخ رشد متوسط بیست درصد در سال) انجامید. درحالی که در سال ۱۹۶۰، متوسط پس انداز هر زحمتکش حدود ده روبل بود، این پس انداز سرنانه تا سال ۱۹۶۸ به حدود سیصد و پنجاه روبل (معادل چهار ماه دستمزد) برای هر نفر رسید. در سال ۱۹۶۹، هفتاد درصد از هر روبل درآمد اضافه زحمتکشان، به حساب پس انداز بانکی وارد می شد. این مسأله نه تنها انگیزه مادی زحمتکشان را برای کار بیشتر و بهتر، بیش از پیش، از میان برد، بلکه به نوبه خود زمینه ساز رشد بازار سیاه برای کالاهای مصرفی موجود، رشد اقتصاد زیرزمینی، و رشد فساد و رشوه خواری در میان ادارای دولتی، به ویژه کسانی که مسؤولیت توزیع کالاهای مصرفی را در سطح جامعه عهده دار بودند، گردید. درآمدهای ناشی از فعالیت های غیرمولد به سرعت بالا رفت و به رشد برخی لایه های انگلی در سطح جامعه و درون ارگان های دولتی انجامید، که در خارج از چارچوب اصل سوسیالیستی «دستمزد در مقابل کار مفید اجتماعی»، زندگی خود را از طریق رشوه خواری و پارتنی بازی در مقابل دریافت حق حساب از زحمتکشان، تأمین می کردند. این نقطه آغاز روند بیگانه شدن توده های زحمتکش از دولت، و به تبع آن از حزب کمونیست، به عنوان حزب حاکم، بود.

اما از این آسیب آورتر سیاست همسطح سازی ماشین وار سطح دستمزدها در سطح جامعه بود. بلافاصله پس از کنگره بیستم، حرکت از جهت از میان برداشتن اختلاف سطح دستمزدها در اقتصاد آغاز شد.

این همسطح سازی ماشین وار سطح دستمزدها، که با اصل ایجاد انگیزه مادی، برای افزایش تولید، در سوسیالیسم مغایرت آشکار داشت، و میانگین دستمزد ماهانه کل زحمتکشان اتحاد شوروی را از صد و هفتاد روبل در سال ۱۹۳۴ به نود روبل در سال ۱۹۶۶، کاهش داد، نقشی تعیین کننده در سقوط نرخ رشد تولید اقتصادی ایفاء کرد. این درحالی بود که بنا بر ارزیابی های مکرر رهبری حزب، در پلنوم های مختلف (از جمله پلنوم های فوق العاده ژوئن ۱۹۵۹ و ژوئیه ۱۹۶۰ که پس از کنگره بیست و یک تشکیل شدند)، دولت نتوانسته بود در عرصه به کارگیری فن آوری مدرن در بخش صنایع، به دستاوردهای مهمی نایل شود و بازدهی سرمایه های تولیدی و نیروی کار را در حد مورد نیاز جامعه بالا ببرد. حتی رشد اولیه تولید در بخش کشاورزی، در فاصله سال های ۱۹۵۴-۱۹۶۰، نه ناشی از افزایش بازدهی تولید در بخش کشاورزی، بلکه عمدتاً به سبب اتخاذ «پروژه زمین های بکر» از سوی نیکیتا خروشچف، به وقوع پیوست که طی آن حدود چهل و دو میلیون هکتار زمین بکر و بلااستفاده، عمدتاً توسط داوطلبان گسیل شده از سوی سازمان جوانان حزب کمونیست (کمسومول)، به زیر کشت برده شد. این رشد تولید نیز، هم بر اثر تمام شدن زمین های بکر و هم به واسطه دیگر سیاست های نادرست در بخش کشاورزی (از جمله تقلید از آمریکا برای تبدیل ذرت به غذای دامی)، در عرض دو سه سال به سرعت کند شد. بدین ترتیب نرخ رشد تولید ناخالص ملی اتحاد شوروی که در دهه ۱۹۴۰-۱۹۵۰، بیش از پانزده درصد در سال بود، در دهه ۱۹۵۰-۱۹۶۰ به ده درصد، در سال ۱۹۶۹ به ۳/۳ درصد، و در سال ۱۹۷۲ تا حد سه درصد سقوط کرد.

طبیعی بود که رشد عظیم سطح مصرف اجتماعی، به صورتی که در برنامه اقتصادی دولت پیش بینی شده بود، همان طور که در کنگره بیستم حزب کمونیست اتحاد شوروی نیز مورد تأکید قرار گرفت، تنها می توانست بر پایه «تداوم رشد صنایع سنگین»، و افزایش بازدهی سرمایه های تولیدی و نیروی کار در بخش های صنعتی و کشاورزی، با تکیه بر گسترش فن آوری مدرن انجام گیرد. برنامه «رشد سریع مصرف»، با سنگین کردن یکجانبه بار هزینه های مصرفی دولت

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

و کاهش نسبی سهم سرمایه های تولیدی در کل سرمایه گذاری های دولتی، با افزایش شدید و ناگهانی قدرت خرید زحمتکشان، بدون ایجاد زمینه های مادی و فنی برای افزایش تولید در صنایع مصرفی، و با همسطح کردن ماشین وار سطح دستمزدها در کل اقتصاد، و از میان بردن همه انگیزه های مادی برای تولید بیشتر، و بالاخره با کمک به رشد فعالیت های انگلی در جامعه و فساد و رشوه خواری درون دستگاه اداری دولتی، همه عوامل لازم را برای به وجود آمدن و رشد تدریجی یک بحران عمیق اقتصادی و اجتماعی پدید آورد.

بر رغم همه کمبودها، که بسیاری از آنها هنوز از عقب ماندگی اولیه جامعه شوروی سرچشمه می گرفتند، دستاوردهای برنامه «رشد سریع مصرف»، در بسیاری عرصه ها چشمگیر، و در مقایسه با کشورهای سرمایه داری همچنان از رشد بسیار بالاتری برخوردار بود. رشد فن آوری مدرن، هرچند در بخش صنایع غیرنظامی چندان جلوه گر نبود، اما در عرصه نظامی موفقیت های بزرگی را به همراه داشت. اتحاد شوروی توانست با پرتاب اولین ماهواره فضایی به مدار زمین، در اکتبر ۱۹۵۷، توانایی سوسیالیسم را در عرصه پیشرفت علم و فن آوری به نمایش گذارد. جامعه سوسیالیستی، توانسته بود در فاصله زمانی کوتاه، سطح رفاه اجتماعی زحمتکشان را به شکلی بی سابقه بالا ببرد و بخش بزرگی از کمبودهای ناشی از برنامه رشد نامتعادل صنعتی را جبران کند.

اما این پیشرفت ها نیز، مانند الگوهای گذشته، به سهم خود پیامدهای منفی مشخصی به همراه داشتند، که از میان برداشتن آنها نیازمند برخورد هشیارانه و علمی پیشاهنگ اجتماعی بود. اما متأسفانه، حزب در روندهای بعدی، نه تنها در جهت مرتفع کردن این مسایل جدید اقدام مؤثری به عمل نیاورد، بلکه با ادامه دادن به پیروی از برنامه «رشد سریع مصرف» در عرصه اقتصادی، و همچنین با اتخاذ برخی مواضع غیرواقع بینانه در عرصه سیاسی، که علاوه بر بعضی دلایل عینی که در مورد آنها سخن خواهیم گفت، بر خوشبینی های ذهنی نسبت به دستاوردهای نظام سوسیالیستی نیز استوار بودند، به تشدید بحران در عرصه اقتصادی و ارتقاء آن به سطح سیاسی یاری رساند.

اولین نشانه این گونه برخوردهای ذهنی سیاسی، در کنگره بیست و یکم حزب کمونیست اتحاد شوروی (۲۷ ژانویه تا ۵ فوریه ۱۹۵۹) بروز کرد. این کنگره، «با جمع بندی پیروزی های حزب و خلق شوروی در سراسر دوران پس از انقلاب اکتبر»، به این نتیجه رسید که «سوسیالیسم در اتحاد شوروی به طور کامل و نهایی پیروز شده است»، و بر اساس یک چنین جمع بندی، نه تنها بر ضرورت تداوم برنامه «رشد سریع مصرف» مجدداً تأکید ورزید، بلکه بر رغم برخی تغییرات، در بسیاری عرصه ها ابعاد این الگو را گسترش نیز داد. روند همسطح سازی سطح دستمزدها و ارتقاء سطح دستمزدها در بخش های مختلف اقتصاد، با شدت گذشته، و در برخی موارد با سرعت بیشتر، ادامه یافت. و سیاست کانالیزه کردن سرمایه گذاری ها به سمت افزایش تولید کالاهای مصرفی - شخصی همچنان دنبال شد. نتیجه غیرقابل اجتناب چنین روندی، تداوم کاهش نرخ رشد اقتصادی، به ویژه در بخش صنایع بود.

اعلام «پیروزی کامل و نهایی سوسیالیسم»، بیش از هر چیز، از مقایسه نرخ رشد جامعه سوسیالیستی با جوامع سرمایه داری در آن زمان، و اعتبار عظیم و فزاینده ای که این رشد برای سوسیالیسم و اتحاد شوروی در سطح جهان ایجاد کرده بود، سرچشمه می گرفت. و ریشه اصلی برخوردهای ذهنی نیز در همین مقایسه نهفته بود. ارزیابی علمی از دستاوردها و کمبودهای سوسیالیسم، در انطباق با اهداف کوتاه و بلندمدت آن، جای خود را به سنجش رقابت آمیز این دستاوردها در مقایسه با عملکرد نظام سرمایه داری داد، که اصولاً چنین اهدافی را دنبال نمی کرد. نتیجه یک چنین مقایسه ای، از همان ابتدا، روشن بود: احساس رضایت و غرور، و پر بها دادن به دستاوردهای سوسیالیسم از یک سو، و کم بها دادن به دستاوردها و توان اقتصادی و دستاوردهای فنی و تکنولوژیکی جوامع سرمایه داری، از سوی دیگر.

مصوبات کنگره بیست و دوم حزب کمونیست اتحاد شوروی (اکتبر ۱۹۶۱)، در رابطه با مرحله رشد جامعه سوسیالیستی در اتحاد شوروی، تبلور کامل این برخورد ذهن گرایانه و نقطه آغاز تثبیت یک چنین نگرش خوشبینانه و ذهنی، به عنوان دیدگاه رسمی حزب بود. کنگره بیست و دوم، ضمن تأیید عملکرد حزب در فاصله دو کنگره، و تأکید مجدد بر «پیروزی سوسیالیسم در اتحاد شوروی به طور کامل و قطعی»، اعلام کرد که جامعه شوروی اکنون وارد مرحله سوسیالیسم پیشرفته شده است و از این پس در راه «ساختن جامعه کمونیسم» گام بر می دارد. بر اساس این ارزیابی، کنگره، برنامه جدید (سوم) حزب را با هدف «ساختن جامعه کمونیستی» به تصویب رساند، و «به کمیته مرکزی دستور داد که نیروی حزب و خلق را در راه اجرای وظایف ساختمان کمونیسم و انجام وظایف برنامه هفت ساله - همچون مرحله مهمی در ایجاد پایه مادی و فنی کمونیسم - بسیج کند.»

طبیعی بود که اتخاذ یک چنین نگرش تازه و همه جانبه ای در مورد ورود جامعه شوروی به مرحله ساختمان کمونیسم، پیامدها و ضرورت های معین اقتصادی، سیاسی، نظری و حتی ایدئولوژیک داشت، و همه ابعاد جامعه شوروی را تحت تأثیر قرار می داد. اصول حاکم بر روند ساختمان جامعه کمونیستی، همان طور که مارکس در نقد خود به «برنامه گتا»

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

توضیح داده است، با اصول حاکم بر روند ساختمان سوسیالیسم، تفاوت های جدی دارند. به همین دلیل، ارجحیت های برنامه ریزی اقتصادی، ساختار و وظایف حزب و دولت، رابطه حزب و طبقه از یک سو، و دولت و مردم اتحاد شوروی از سوی دیگر، و نقش و عملکرد اتحاد شوروی و اردوگاه سوسیالیسم در صحنه بین المللی مبارزه با امپریالیسم، به ناچار از این ارزیابی جدید تأثیر پذیرفتند و دچار تغییرات جدی شدند.

با این که از نظر اقتصادی، برنامه «سوسیالیسم پیشرفته»، بر همان اصول حاکم بر برنامه «رشد سریع مصرف»، استوار بود، اما اعلام آغاز مرحله «ساختمان کمونیسم»، در ارجحیت های برنامه ریزی اقتصادی، تغییرات مهمی ایجاد کرد که پیامدهای منفی ماندگار از خود به جای گذاشتند. در حالی که در برنامه گذشته، مسأله افزایش تولید (هرچند با تأکید بر بخش مصرفی) به عنوان هدف اصلی برنامه اقتصادی تعیین شده بود، برنامه مصوب کنگره بیست و دوم، هدف اصلی برنامه اقتصادی را «بالا بردن سطح رفاه مادی خلق» اعلام کرد و سازوکار دستیابی به آن را، بدین شرح توصیف کرد:

«افزایش دستمزدها، به تناسب کمیت و کیفیت کار افراد، توأم با کاهش قیمت اجناس و حذف مالیات های دریافتی از مردم از یک سو، و گسترش ذخایر اجتماعی مصرف، که اعضای جامعه بدون در نظر گرفتن مقدار کاری که انجام می دهند برای تأمین نیازمندی های خود از آن استفاده خواهند کرد، از سوی دیگر...»

به کارگرفتن این سازوکار های عمدتاً کمونیستی، در شرایطی که سطح فنی تولید و میزان بازدهی کار هنوز در حد تأمین زیربنای مادی یک چنین پروژه ای نبود، تنها به بروز مشکلات اقتصادی می توانست پی انجامد. نخست، افزایش بازهم بیشتر دستمزدها همراه با کاهش قیمت اجناس، در شرایطی که کمیت و کیفیت کالاهای مصرفی حتی پاسخگوی سطح تقاضای موجود هم نبود، تنها می توانست به رشد بازهم بیشتر بازار سیاه و گسترش بیش از پیش اقتصاد زیرزمینی منجر شود. دوم، کاهش قیمت اجناس به معنای یارانه بازهم بیشتر کالاهای مصرفی خصوصی از سوی دولت، و افزایش هزینه های آن در این عرصه بود، و با هدف «گسترش ذخایر اجتماعی مصرف» در تضاد قرار می گرفت. سوم، «حذف مالیات های دریافتی از مردم»، علاوه بر این که بخودی خود به معنای شکلی از افزایش درآمدهای نقدی بود و به مشکل نخست دامن می زد، باعث کاهش شدید درآمد دولت می شد. به ویژه آن که، دولت همیشه از سازوکار مالیاتی برای جهت دادن به روند مصرف در سطح جامعه استفاده می کرد، و حذف مالیات ها می توانست نقش هدایت کننده دولت در عرصه مصرف را نیز تضعیف کند. بالاخره، و شاید از همه مهم تر، تأکید بر «گسترش ذخایر اجتماعی مصرف» اعضای جامعه بدون در نظر گرفتن مقدار کاری که انجام می دهند، در شرایطی که پایه تفاوت دستمزدهای نقدی، به شکلی آگاهانه، کاهش داده می شد و از حد سال های ۱۹۲۰ نیز پایین تر رفته بود، تنها به معنای تضمین رفاه مادی برای همه افراد، بدون در نظر گرفتن میزان کار مفید اجتماعی آنها، و در نهایت نابودی همه انگیزه های مادی برای تولید بیشتر بود. بدین ترتیب، با اعلام آغاز مرحله «ساختمان کمونیسم»، سازوکار ایجاد انگیزه کار در جامعه، دگرگون شد و پایه های مادی آن تضعیف گردید. سیاست سوسیالیستی ایجاد انگیزه های مادی برای کار، جای خود را به سیاست کمونیستی تکیه بر انگیزه های ذهنی و اخلاقی، داد.

* دولت همگانی خلق

اعلام آغاز مرحله «ساختمان کمونیسم» در اتحاد شوروی، به معنای ایجاد تغییرات مهم و جدی در روبنای سیاسی جامعه نیز بود. این مسأله، از دیدگاه ماهیت و جایگاه دولت و رابطه آن با طبقات مختلف اجتماعی، به ویژه طبقه کارگر، تعیین کننده بود.

کنگره بیست و دوم، بر اساس درک جدید خود از مرحله رشد سوسیالیسم، ماهیت دولت اتحاد شوروی را از یک «دولت پرولتری»، به یک «دولت همه خلقی» تغییر داد، و در برنامه مصوب خود اعلام کرد: «دولتی که به صورت دولت دیکتاتوری پرولتاریا یا به عرصه وجود نهاده بود، در مرحله تازه کنونی، به دولت همه خلقی، به ارگان بیانگر منافع و اراده همه خلق مبدل شده است...»

این نگرش جدید به ماهیت دولت سوسیالیستی، بر تصوراتی استوار بود که با واقعیات عینی اجتماعی منطبق نبودند. تعریف از دولت به عنوان «ارگان بیانگر منافع و اراده همه خلق»، تنها می توانست بر این فرض استوار باشد که «تفاوت های عینی منافع طبقاتی» در سطح جامعه از میان رفته اند و مجموعه «خلق» شوروی از نظر طبقاتی منافع یکسانی دارند. چنین فرضی، که به معنای نفی وجود طبقات و مبارزه طبقاتی در جامعه سوسیالیستی بود، هم از دیدگاه نظری سوسیالیسم و هم از دیدگاه عینی - تاریخی داخلی و بین المللی، غیرقابل توجیه بود.

اقدامات خروشیچف، در جهت محدود کردن قدرت دستگاه اداری دولتی و «ضد انقلاب فن سالارانه» در این سال

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

ها، روند رشد و قدرت گرفتن قشرهای فن سالار و اداری دولتی را کمابیش کند کرده بود. اما نیروی رشدیابنده دستگاه اداری دولتی، که از زمان کنگره بیستم به بعد، علاوه بر انگیزه های قدرت طلبانه، انگیزه های مادی و اقتصادی نیز به دست آورده بود، به گونه ای روزافزون، نقش نظارت حزب بر دولت را، به زیر سؤال می برد. متأسفانه، عدم برخورد ساختاری و ریشه ای کنگره بیستم حزب به این مسأله، و محدود ماندن بحث ها در چارچوب انتقاد از «کیش شخصیت» استالین، به تداوم این روند یاری رساند، و حزب را بیش از پیش در برابر دستگاه اداری رشدیابنده دولتی تضعیف کرد. برخی سیاست های نادرست اقتصادی نیز، که در طول مدت اجرای برنامه «رشد سریع مصرف»، به شکلی فزاینده زمینه ساز رشد فعالیت های غیرمولد اقتصادی و ایجاد درآمدها و امتیازات غیرمجاز برای لایه های بالای دستگاه اداری دولتی شده بودند، به سهم خود در قدرت گیری این لایه ها در درون حکومت، نقشی مهم بازی کردند.

اگر این ارزیابی ها درست باشند، آنگاه مصوبات کنگره بیست و دوم حزب را، نشانه بارز تأثیر جدی و مخرب دیدگاه دستگاه اداری دولتی بر ساختار سیاسی جامعه و نقطه عطف مهم تاریخی در روند رشد سوسیالیسم در اتحاد شوروی باید دانست. برای اولین بار در تاریخ سوسیالیسم، سیاست، بر نظریه و ایدئولوژی پرولتاریا حاکم شده و آن را در خدمت خود قرار داده بود. این تغییر، که بیش از هر چیز بیانگر معکوس شدن رابطه میان حزب و دولت و سلطه عملی دولت بر حزب بود، مسأله برتری امر پرولتاریا در جامعه سوسیالیستی را به شدت تضعیف کرد، و راه را برای سلطه پلانهای دیدگاه و منافع دستگاه اداری دولتی، بر همه ابعاد جامعه سوسیالیستی، هموار ساخت.

پیامدهای این تغییر ماهیت دولت سوسیالیستی، بسیار مهم و تعیین کننده بود. با مخدوش شدن مرزهای طبقاتی، «دولت همه خلقی» مصونیت خود را در برابر دیدگاه های غیرپرولتاری از دست داد، و بیش از پیش، به سمت اداری کردن، پیش رفت. منافع طبقه کارگر و دیگر زحمتکشان به صورتی فزاینده در سایه منافع دستگاه اداری دولتی قرار گرفت. دموکراسی سوسیالیستی جای خود را به دموکراسی اداری و صوری داد. فساد اداری و سوء استفاده از، مقام برای کسب امتیازات ویژه سیاسی و اقتصادی، روز به روز گسترش یافت. در غیاب انگیزه های مادی طبقاتی، خلاقیت و پشتکار در کار جای خود را به تن آسایی و بی عملی و رضایت از وضع موجود داد. این امر هر چه بیشتر باعث به تعویق افتادن برنامه های اقتصادی حزب و دولت، ناتمام ماندن بسیاری از پروژه ها، و گاه حتی عدم اجرای آنها (از جمله برنامه رشد فن آوری مدرن و استفاده گسترده از آن در روند تولید)، و در نهایت آهسته شدن آهنگ رشد اقتصادی شد. و همه این ها در اوضاعی اتفاق می افتاد که دولت های امپریالیستی، به ویژه آمریکا، با استفاده از امکانات مالی و فن آوری رشدیابنده خود، روز به روز، بر شدت جنگ سرد و تبلیغات ضد کمونیستی و ضد شوروی خود می افزودند و زحمتکشان شوروی را از طریق رادیو، تلویزیون و دیگر رسانه های گروهی، زیر بمباران ایدئولوژیک قرار می دادند. مجموعه این عوامل داخلی و خارجی، راه را برای دور شدن هر چه بیشتر طبقات زحمتکش جامعه از حزب و دولت هموار می کرد، و به تدریج زمینه های عینی را برای بروز یک بحران سیاسی در جامعه فراهم می ساخت.

* حزب همه خلق شوروی

سلطه منافع و دیدگاه دستگاه اداری تنها رابطه میان حزب و دولت را تغییر نداد، بلکه با تضعیف ماهیت و ترکیب پرولتاری حزب، راه را برای نفوذ این منافع و دیدگاه ها به درون حزب پیشاهنگ نیز گشود. کنگره بیست و دوم، در مصوبات خود اعلام کرد که از این پس «حزب کمونیست — حزب طبقه کارگر — به حزب همه خلق شوروی تبدیل شده است!» کنگره، همچنین با تغییر اساسنامه حزب کمونیست اتحاد شوروی، «ضابطه اصلی عضویت در حزب» را «شرکت فعال در ساختمان کمونیسم» اعلام کرد. بدین ترتیب، نه تنها ماهیت پرولتاری حزب به زیر سؤال رفت، بلکه معیارهای طبقاتی برای عضویت در آن نیز، به طور جدی تضعیف گردید.

بدین ترتیب، تغییر ماهیت حزب پرولتاریا به یک حزب «همه خلقی»، و گشودن دروازه های آن به روی همه کسانی که «شرکت فعال در ساختمان کمونیسم» دارند — یعنی همه شاغلین جامعه بدون در نظر گرفتن پایگاه و مواضع طبقاتی آنها — راه را برای گسترش و تقویت مواضع اداری های مقام پرست دولتی به درون حزب هموار کرد. با توجه به معیارهای عضوگیری حزب در این سال ها، به خوبی روشن است که رشد کمی اعضای، نه لزوماً در جهت تقویت پایگاه پرولتاری حزب، بلکه عمدتاً در مسیر تقویت مواضع لایه های اداری و فن سالار، درون آن بود. می توان حدس زد که بسیاری از این افراد، نه بر مبنای اعتقادات ایدئولوژیک، که به مرور زمان در میان آنها ضعیف تر نیز می شد، بلکه در جست و جوی کسب امتیازات ویژه اقتصادی و سیاسی، که عضویت در حزب برای آنها ایجاد می کرد، به حزب روی می آوردند.

آنچه که بیش از هر چیز دیگر به افزایش نفوذ دیدگاه های اداری، از درون دولت به داخل حزب، و صدور پدیده مقام

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

جوئی درون آن دامن زد، مخدوش بودن مرزهای ساختاری میان حزب و دولت بود. بسیاری از رهبران و کادرهای بالای حزب مقام های بلند پایه دولتی نیز داشتند و علاوه بر وظایف سیاسی، مسؤولیت اداره امور روزمره اقتصاد کشور را نیز عهده دار بودند. این پدیده، که از زمان استالین با برنامه «رشد سریع صنعتی» آغاز شده بود، در زمان خروشچف، بر رغم تلاش های او برای مبارزه با دستگاه اداری دولتی، گسترش نیز یافته بود. تداخل مرزهای ساختاری حزب و دولت، نه تنها زمینه ساز به وجود آمدن انگیزه های مادی و سودجویانه برای عضویت افراد در حزب می شد، بلکه منافع حزب را بیش از پیش با منافع بوروکراسی دولتی در جهت حفظ وضعیت موجود، گره می زد. عمل گرائی سیاسی و اقتصادی به تدریج جای خلاقیت و نوآوری و دوراندیشی کمونیستی را می گرفت، و وظیفه کمونیستی «نفی دائمی وضعیت موجود»، به گونه ای روزافزون، با انگیزه مادی «حفظ امتیازات شخصی موجود» در تناقض می افتاد. این پدیده شاید بیش از هر گروه دیگر، در میان روشنفکران حزبی به چشم می خورد. آنها، به جای نقد دایم وضعیت، و نشان دادن راه های خروج از مشکلات، به طرزی فزاینده توان نظری خود را در خدمت تأیید وضعیت موجود و توجیه سیاست های دولت قرار دادند.

بدین ترتیب، درحالی که حزب بدرستی بر ضرورت تشدید آموزش ایدئولوژیک اعضای خود و کارگران و زحمتکشانشان در سطح جامعه به طور مداوم تأکید می ورزید، روندهای درون حزب در جهت خلاف آن حرکت می کردند و به تضعیف هرچه بیشتر ماهیت پرولتری آن یاری می رساندند. ایدئولوژی پرولتری به تدریج به پوسته ای خارجی بدل می شد، که لایه های رشدیابنده انگلی و فرصت طلب اداری در پناه آن حزب را از درون می خوردند و تحلیل می بردند. حزب پیشاهنگ، هر چه بیشتر، از وظایف تاریخی خود و از طبقه ای که آن را نمایندگی می کرد، به دور می افتاد، و جامعه سوسیالیستی، بر رغم همه دستاوردهای عظیم و تاریخ سازش، به سمت بحران همه جانبه سیاسی و اجتماعی، کشیده می شد.

* از «تصحیح» و «نوسازی تا «تخریب» و برچیدن سوسیالیسم

زمینه های عینی بحران، که به ویژه در طول دهه هفتاد به گونه ای فزاینده خود را آشکار می کردند، در اوائل دهه هشتاد، رهبری حزب را به چاره جویی واداشتند. به ویژه از زمان انتخاب «یوری آندروپوف» به مقام دبیر کلی حزب، در پلنوم فوق العاده ۱۲ نوامبر ۱۹۸۲ کمیته مرکزی، که بلافاصله پس از درگذشت «لئونید برژنف» در ۱۰ نوامبر همین سال تشکیل شد، روند چاره جوئی آغاز گردید. یوری آندروپوف، ده روز پس از این تاریخ، یعنی در پلنوم عادی ۲۲ نوامبر کمیته مرکزی حزب، اعلام کرد که، «در دو سال اول برنامه پنجساله [بازدهم]، تعدادی از هدف ها تحقق پیدا نکرده اند» و «نرخ رشد نمودار اصلی بهره وری اقتصاد — بازدهی کار — رضایتبخش نیست.» به گفته او: «هنوز تعداد زیادی، مدیران اقتصادی هستند که هرچند این گفته لئونید برژنف که، اقتصاد را باید اقتصادی کرد ورد زبان آنها است، در عمل هیچ کاری در جهت اجرای آن انجام نمی دهند.» آندروپوف بر این اساس خواستار ایجاد تغییراتی مهم در سازماندهی اقتصاد کشور شد، که بخش هایی از آنها را به دلیل اهمیتشان نکته وار در اینجا می آوریم:

« ضروری است که برای تشویق کار با کیفیت، بازدهی بالا، و ابتکار و خلاقیت، شرایط اقتصادی و سازمانی لازم را ایجاد کنیم. در سمت مقابل، سبیل کاری، رخوت و بی مسؤولیتی بیدرنگ و بی چون و چرا در سطح درآمد، مقام اداری و شان معنوی هر فرد باید اثر بگذارد.

« ضروری است که حس مسؤولیت افراد را در جهت مراعات منافع کل دولت و همه مردم بالا ببریم و قاطعانه اداره بازی و بله قربان گویی را ریشه کن سازیم. با هر شکل تخلف از انضباط حزبی و دولتی و انضباط کاری، باید قاطعانه مبارزه شود.

« ما در اقتصاد ملی امکانات و ذخایر زیادی داریم... این امکانات و ذخایر باید از طریق تسریع پیشرفت علمی - فن آورانه، و استفاده سریع و همه جانبه از دستاوردها و تجربیات پیشرفته علمی - فن آورانه در عرصه تولید، به کار انداخته شود. این نکته تازه ای نیست... اما پیشرفت در این عرصه آهسته بوده است.

« پیوند دادن علم با روند تولید، با بهره گیری از اسلوب های نوین برنامه ریزی و ایجاد نظام انگیزه های مادی، باید پیش برده شود.

« وظیفه ما، نه فقط افزایش کمیت تولید کالاهای مصرفی، بلکه ارتقاء سریع کیفیت آنها است. این نه فقط در مورد صنایع سبک و محلی، بلکه در مورد کالاهای تولید شده در بخش صنایع سنگین و دفاعی نیز صادق است.

« ما نمونه های بسیاری از کار خلاق و برخوردار واقعا صرفه جویانه نسبت به اموال عمومی مردم داشته ایم، اما متأسفانه این نمونه ها گسترش نیافته اند... این نشان می دهد که چیزی که کم داریم مبارزه قاطع با سوء مدیریت و اسراف است.

« یکی از وظایف اصلی ما در رابطه با اقتصاد ملی، سازمان دادن به کار افزایش سرمایه های تولیدی است... رشد

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

مداوم اقتصاد و ارتقاء سطح رفاه مردم، هم به عنوان وظیفه ما در قبال مردم شوروی و هم به عنوان یک وظیفه انترناسیونالیستی، برای ما مطرح است... بیان مسأله به این شکل، از این گفته دوران‌دیشانه لنین نشأت می‌گیرد که، ما نفوذ اصلی خود را بر روند انقلاب جهانی از طریق سیاست‌های اقتصادی خود اعمال می‌کنیم.

«دشواری‌ها و تنش‌های موجود در شرایط بین‌المللی باید از میان برداشته شوند. بشریت، اگر نمی‌خواهد آینده خود را به مخاطره اندازد، نمی‌تواند همچنان به رقابت تسلیحاتی و جنگ تن در دهد. حزب کمونیست اتحاد شوروی نمی‌خواهد اختلاف ایده‌ها به رویارویی میان دولت‌ها و خلق‌ها بی‌انجامد؛ نمی‌خواهد تسلیحات و آمادگی برای استفاده از آنها به معیار تعیین توان نظام‌های اجتماعی بدل شود... رقابت نظامی انتخاب ما نیست؛ آرمان سوسیالیسم، جهانی بدون تسلیحات است.»

«این مسایل از اهمیت درجه اول و حیاتی برای کشور ما برخوردارند. اگر ما آنها را با موفقیت حل کنیم، اقتصاد ما به رشد خود ادامه خواهد داد و سطح زندگی مردم بیش از پیش بالا خواهد رفت.»

«این وظیفه تنها با شرکت دادن همه کارگران و همه کسانی که در بنگاه‌های اقتصادی، و مزارع اشتراکی و دولتی به کار مشغول اند، قابل دستیابی است. ما باید کاری کنیم که آنها این وظیفه را از آن خود بدانند...»

یوری آندروپوف، عامل اصلی مشکلات اجتماعی را که، به تضعیف و کزدیسی نظام سوسیالیستی منجر شده و رشد آن را کند کرده بودند، بدرستی مسأله «همسطح سازی» دستمزدها و کم‌رنگ شدن نقش انگیزه‌های مادی در تولید، ارزیابی کرد و هشدار داد که «همسطح سازی» (Oorovnilovka) باعث رشد «پدیده‌های انگلی» بر «اندام انسانی

سوسیالیسم» شده است. او در سخنرانی معروف خود که به مناسبت یکصدمین سال درگذشت کارل مارکس، در ماه مارس ۱۹۸۳ ایراد کرد، با ارجاع به نظریه توزیع مارکس در مرحله نخست جامعه کمونیستی، تأکید کرد که: «سطح رفاه مادی

هر شهروند باید بر اساس میزان کار — و تنها کار — او تعیین شود و نه بر پایه خوش نیتی او.» او هرگونه «جهش زودرس به سمت اشکال کمونیستی توزیع» را محکوم و اعلام کرد که اگر از اصل توزیع سوسیالیستی بر اساس میزان کار، تخلف شود، «ما با درآمدهای ناشی از طفیلی‌گری، با ولگردان، با طفره‌روندگان از کار، با کم‌کاران و با کارگران بدی

مواجه خواهیم شد که خون جامعه را می‌مکند و از نتیجه کار کارگران باوجدان زندگی خود را می‌گذرانند...» او در سخنان خود «هر شکل از افزایش سریع تر مصرف در مقایسه با افزایش بازدهی کار» را تخلف از اصول سوسیالیسم اعلام کرد و آن را «غیرقابل قبول» خواند. به گفته او: «هر افزایشی در سطح دستمزد که با افزایش بازدهی کار نتواند همراه

نباشد، در نهایت بر تمامی حیات اقتصادی اثر منفی باقی می‌گذارد. چنین کاری به ویژه به افزایش تقاضا در شرایطی که سطح تولید موجود پاسخگوی آن نیست، می‌انجامد و باعث کمبودها و پیامدهای زشتی می‌شود که زحمتکشان بحق از آن نفرت دارند.» او همچنین بازده پایین کار را ناشی از عدم تلفیق فن آوری مدرن با روند تولید اعلام کرد، و این وضعیت را که «چهل درصد از تولید در صنایع هنوز به صورت دستی و غیرمکانیزه انجام می‌گیرد»، از نقطه نظر اقتصادی برای

سوسیالیسم «غیرقابل قبول» خواند. و بر این اساس، نسبت به «هرگونه برخورد اغراق آمیز احتمالی در مورد درجه نزدیکی [اتحاد شوروی] به مرحله عالی کمونیسم» هشدار داد. او تأکید کرد که «ما باید درکی واقع بینانه از جایی که در آن قرار داریم داشته باشیم. تازانیدن به پیش، به معنای قراردادن وظایف غیرعملی در مقابل خود، و راضی بودن از آنچه به دست آورده ایم، به معنای عدول از به کارگیری امکانات جامعه است. چیزی که اکنون لازم داریم، نگرشی واقع بینانه به

پویایی جامعه شوروی، با همه توان‌ها و نیازهای آن است.»

از دیدگاه سیاسی و ایدئولوژیک نیز، یوری آندروپوف بر مسائل بسیار مهمی تأکید کرد. او علناً اعلام کرد که «دموکراسی شورایی»، از جمله به دلیل «جنگ روانی» که امپریالیسم بر ضد جامعه شوروی به راه انداخته است، «با

مشکل رشد روبه‌رو بوده است و هنوز نیز رو به رو است»، و تأکید کرد: «بهبود در دموکراسی ما، مستلزم امحاء اشکال سازماندهی و آداب پرستی دستگاه اداری، و هر چیز دیگری است که ابتکار عمل توده‌ها را از آنها می‌گیرد و محدود می‌کند، و تفکر خلاق و منافع زنده زحمتکشان را به زنجیر می‌کشد.» به گفته او: «اصل اثبات شده حاکم بر همه زندگی

جامعه سوسیالیستی، مرکزیت دموکراتیک است که، تلفیق موفقیت آمیز خلاقیت آزادانه توده‌ها را با مزایای نظام واحد هدایت علمی، برنامه ریزی و مدیریت ممکن می‌سازد... اما متأسفانه هنوز هستند کسانی که می‌کوشند منافع خودخواهانه

خود را در مقابل منافع جامعه و دیگر اعضای آن قرار دهند. در این رابطه روشن است که باید برخی افراد را آموزش، و آموزش مجدد، داد و با همه اشکال تخطی از قانون و نظم سوسیالیستی، و موازین زندگی اشتراکی مقابله کرد. و این چیزی نیست جز... انسانیت و دموکراسی واقعی، جز اداره جامعه بر اساس خواست اکثریت و در راستای منافع مردم

زحمتکش.»

یوری آندروپوف، این نتیجه‌گیری را که «سوسیالیسم همه تضادها و تفاوت‌های اجتماعی را از بین برده است،

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

تصوری «از نظر سیاسی ساده لوحانه» خواند و اعلام کرد که جامعه شوروی «هم با تضادها و هم با مشکلات» گوناگون روبه رو است. به گفته او، این واقعیت که در جامعه سوسیالیستی تضادهای همستیز وجود ندارند، «نباید ما را به این نتیجه برساند که می توانیم تضادهای غیر همستیز را نادیده بگیریم و از نظر سیاسی به آنها بی توجهی کنیم. زندگی به ما می آموزد که حتی این تضادهای ماهیتاً غیر همستیز، اگر به آنها بی توجهی شود، می توانند باعث تضادات جدی شوند.» او رفع این تضادها را منوط به این دانست که «سیاست حزب کمونیست حاکم، بر یک پایه محکم علمی استوار باشد.» به گفته او: «هرگونه کم بها دادن به نقش دانش مارکسیسم - لنینیسم و تکامل خلاق آن، هرگونه تعبیر عمل گرایانه (پراگماتیک) از وظایف آن، هرگونه بی توجهی به مسایل بنیادی نظری، و هرگونه برخورد مصلحت اندیشانه یا نظریه بافی فخر فروشانه، بدون تردید به پیامدهای هلاکت بار سیاسی و ایدئولوژیک می انجامد.» او بر این اساس اعلام کرد که: «ما به شکلی فزاینده، نیاز به انجام پژوهشی جدی در رابطه با اقتصاد سیاسی سوسیالیسم را احساس می کنیم.» و نتیجه گرفت: «مارکسیسم جزم نیست، بلکه راهنمایی مؤثر برای عمل است... کمونیست ها برای آنکه همگامی خود را با زندگی حفظ کنند، آموزش های مارکس را باید غنی تر سازند و آن را در عمل، به شکلی خلاق، مورد استفاده قرار دهند... راه درک و حل مشکلات تازه، نه در پوساندن آموزش های مارکسیسم - لنینیسم، بلکه برعکس، در مبارزه برای پاکیزگی و تکامل خلاق آن است.»

مجموعه اصول مطرح شده از سوی یوری آندروپوف، به مبانی سیاستی از سوی حزب بدل شد که، بعد از کنگره بیست و هفتم حزب در سال ۱۹۸۶، نام «دگرگونسازی» به خود گرفت. هرچند بسیاری از این اصول در گذشته نیز در ارزیابی ها و برنامه های حزب مورد تأکید قرار گرفته بودند، اما پس از گذشت سال ها، این اولین بار بود که اقدام عملی مؤثر از سوی حزب در جهت تحقق بسیاری از آنها به عمل آمد. در واقع، تغییرات پیشنهادی آندروپوف همان تغییراتی بودند که از زمان کنگره بیستم حزب به بعد، می بایست در رابطه با مشکلات موجود، در دستور کار قرار می گرفتند، ولی متأسفانه کنگره های مختلف حزب از برخورد ریشه ای به آنها کوتاهی کرده و راه را برای تداوم رشد پدیده های منفی باز گذاشته بودند.

بدین ترتیب، تحولاتی که از مدت ها قبل می بایست در ساختار اقتصادی و سیاسی سوسیالیسم به وجود می آمد، با بیست و پنج سال تأخیر، اجرای آنها در دستور کار حزب قرار گرفت. عملکرد حزب، در این دوره اثرات عمیقی در روحیه مردم و زحمتکشان شوروی باقی گذاشت، و آنها را بار دیگر به شور و شوق آورد. به نظر می رسد که حزب بار دیگر همه نیروی خود را در خدمت انجام رسالت تاریخی خود قرار داده است و می رود تا آگاهانه زمینه های بحران را از میان بردارد و راه را برای شکوفایی هرچه بیشتر و سریع تر سوسیالیسم بگشاید.

با وجود این، بیش از بیست و پنج سال تأخیر در ایجاد این تحولات، وضعیت اقتصادی و سیاسی جامعه را بیش از حد لازم بغرنج کرده و یبشبرد این تحولات را برای حزب دشوارتر ساخته بود.

مجموعه این عوامل، هشیاری و دقت بسیاری را در روند اجرای تحولات از حزب طلب می کرد. همان طور که یوری آندروپوف تأکید ورزیده بود، حزب می بایست سیاست خود را بر «پایه محکم علمی»، با شرکت و «بر اساس خواست اکثریت» و «در راستای منافع مردم زحمتکش» شالوده ریزی کند؛ و همه این کارها را می بایست زیر فشار شدید جنگ تبلیغاتی، عملیات تخریبی و دخالت های مستقیم و غیرمستقیم دولت های امپریالیستی و سازمان های جاسوسی آنها انجام دهد.

کنگره بیست و هفتم حزب کمونیست اتحاد جماهیر شوروی که در سال ۱۹۸۶، دو سال پس درگذشت یوری آندروپوف، تشکیل گردید، برنامه همه جانبه ای را در جهت ایجاد تغییرات مهم در اقتصاد و ساختار سیاسی جامعه شوروی به تصویب رساند. شعار اصلی کنگره بیست و هفتم «شتاب بخشیدن به روند مدرنیزه کردن اقتصاد» (Ooskorenye)، «دگرگونسازی» و «علنیّت» بود. برنامه پنجساله دوازدهم، مصوب کنگره برای سال های ۱۹۸۶-۱۹۹۰، بر محور این شعار اصلی، سه هدف مشخص را: غیرمتمرکز کردن برنامه ریزی اقتصادی و مدرنیزه کردن روند تولید، ایجاد و گسترش انگیزه های مادی برای افزایش بازدهی کار، و گسترش دموکراسی سوسیالیستی در سطح جامعه، اساس کار خود قرار داد. کنگره بیست و هفتم، در عین حال خطوط کلی یک برنامه ۱۵ ساله را برای سال های ۱۹۸۶-۲۰۰۰ به تصویب رساند، که در آن سرعت گرفتن نرخ رشد اقتصادی در آخرین دهه قرن بیستم، پس از طی شدن دوران انتقالی برنامه پنجساله دوازدهم، پیش بینی شده بود.

در پیروی از هدف عدم تمرکز اقتصادی، بسیاری از اختیارات برنامه ریزی دولت به بنگاه های اقتصادی واگذار شد. آنها اختیار یافتند در مورد نوع و حجم کالاهایی که تولید می کنند، نوع و نحوه استفاده از مواد اولیه، و محل خرید آنها خود تصمیم بگیرند. همچنین به آنها حد معینی از اختیارات در مورد تعیین دستمزدها و قیمت فروش کالاهای تولید شده،

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

داده شد. در مقابل این اختیارات، مسئولیت های بنگاه های اقتصادی نیز افزایش یافت. آنها سودآوری فعالیت اقتصادی خود را می بایست تضمین کنند و از طریق اجرای برنامه های ماهانه، تولید خود را تنظیم کنند. در عرصه ایجاد انگیزه های مادی برای کار، روند همسطح سازی دستمزدها متوقف شد و حرکت در جهت عکس آن آغاز گردید. پایین بودن سطح درآمد به ویژه، برای حرفه هایی که نیازمند تحصیلات، آمادگی و مهارت فنی هستند مانند، معلمان، پزشکان، مهندسان و دانشمندان شدیداً مورد انتقاد قرار گرفت و گام های لازم در جهت تصحیح آن برداشته شد. در عرصه گسترش دموکراسی سوسیالیستی نیز، اقدامات جدی به عمل آمد. به مجتمع ها و گروه های کارگری در واحدهای تولیدی، اجازه داده شد که به تناسب ارزش های تولید شده توسط آنها، سطح دستمزد و پاداش کارگران را خود تعیین کنند. آنها اجازه یافتند که مدیران کارگاه و کارخانه را خودشان انتخاب کنند. طی سال های ۱۹۸۶-۱۹۸۷، ده ها هزار مدیر کارگاه و کارخانه از طریق رأی مستقیم کارگران انتخاب شدند یا ترخیص یافتند، و یا به واسطه رأی مخالف کارگران از کار برکنار شدند. مسأله تضمین انضباط کار در واحدهای تولیدی نیز، به تیم های کارگری واگذار شد. حتی به کارگران واحدهای تولیدی اجازه داده شد که حقوق و پاداش کارگرانی را که کم کاری می کردند به تصمیم خود کاهش دهند. به دنبال این تغییرات، پلنوم ژانویه ۱۹۸۷ کمیته مرکزی نیز به انتقاد شدید از دستگاه اداری، به ویژه در درون خود کمیته مرکزی پرداخت، و بدین ترتیب، برای برخورد جدی به قدرت رشدیابنده دستگاه اداری در سطح جامعه، راه را گشود.

اما، متأسفانه، این تنها حزب و کمونیست ها نبودند که آگاهانه در سطح جامعه عمل می کردند. تأخیر بیست و پنج ساله در ایجاد تغییرات لازم در ساختار سوسیالیسم، به رشد سرطانی یک لایه اداری انجامیده بود که آن نیز آگاهانه در راستای منافع ویژه خود عمل می کرد: لایه ای که منافع خود را نه در «تصحیح» سوسیالیسم، بلکه در «تخریب» آن می دید. و هم این لایه بود که بالاخره، با تکیه بر حمایت های مادی دشمنان جهانی طبقه کارگر، روند نوسازی سوسیالیسم را به روند تخریب و فروپاشی آن بدل کرد.

بدین ترتیب، پس از کنگره بیست و هفتم، دو روند جداگانه به موازات یکدیگر به حرکت درآمدند: یکی، روند تصحیح کمبودهای سوسیالیسم و «شتاب بخشیدن» به رشد آن بر اساس مصوبات کنگره، که خواست همه زحمتکشان و کمونیست ها بود، و دیگری، روند تخریب سوسیالیسم و سوق دادن جریانات در راستای تضمین منافع لایه های اداری و فن سالار دولتی که، پس از کنگره ابزارهای رهبری را در دست گرفته بودند و از حمایت امپریالیسم نیز برخوردار بودند. درحالی که کمونیست ها بر تقویت اصول و موازین سوسیالیستی در عرصه اقتصادی، و گسترش دموکراسی سوسیالیستی در عرصه اجتماعی، تأکید می ورزیدند، گارباچف و متحدانش می کوشیدند با استفاده از شعار «نواندیشی»، جریانات را به سمت ایجاد تغییرات سریع در ساختار سیاسی سوسیالیسم، و حاکم کردن دموکراسی بورژوازی و اقتصاد بازار بر جامعه شوروی سوق دهند.

در سال های اول پس از کنگره، که نظارت این جناح بر ساختارهای رهبری حزب هنوز تثبیت نشده بود، عملکرد آن

بسیار محتاطانه بود و صورت آشکار به خود نگرفته بود. این جناح درحالی که ظاهراً خود را پایبند به شعار «شتاب بخشیدن» به رشد سوسیالیسم نشان می داد، در عمل به تقویت قدرت خود، درون رهبری و دیگر ارگان های حزب، مشغول بود.

همراه با رشد فزاینده قدرت تشکیلاتی این جناح، مشی سیاسی آن نیز به گونه ای آشکارتر در سطح جامعه مطرح و از آن دفاع می شد. به تدریج که این تثبیت قدرت به پیش می رفت، حمله ایدئولوژیک و سیاسی آن نیز به سوسیالیسم «سربازخانه ای»، به اقتصاد برنامه ریزی شده، به «محافظه کاران» مخالف اصلاح و ...، شدت می یافت. نمایندگان این جناح در رسانه های گروهی، به طور یک جانبه، تاریخ و دستاوردهای سوسیالیسم، حزب کمونیست اتحاد شوروی و موازین زندگی سوسیالیستی، از جمله اصول عمده ای چون اصل مرکزیت دموکراتیک، و به قولی «نبود آزادی های دموکراتیک»، را تحت عنوان «استالینسم» مورد حمله قرار دادند. شخص گارباچف به طور فزاینده ئی لبه تیز حملات خود را متوجه دستاوردهای گذشته سوسیالیسم می کرد. او با تکرار مداوم این مسأله که سوسیالیسم و اقتصاد برنامه ریزی شده عامل اصلی رکود بوده است، به جو بی اعتمادی نسبت به سوسیالیسم دامن می زد. این درحالی بود که حتی خود گزارشگران غربی نیز اذعان داشتند که بر رغم کند شدن آهنگ رشد سوسیالیسم، «درآمد سرانه واقعی» زحمتکشان شوروی در فاصله سال های ۱۹۶۰-۱۹۸۴، با نرخ متوسط سالانه ۳/۴۷ درصد رشد داشته و این به معنای سه برابر شدن سطح استاندارد زندگی در شوروی در این مدت بوده است. و باز این درحالی بود که به اذعان نیکلای ریشکف، نخست وزیر وقت، درآمد ملی اتحاد شوروی در طول سی و پنج سال گذشته، ۶/۵ برابر شده بود، که متوسط سالانه آن ۵/۵ درصد می شد (در طول همین مدت در آمریکا درآمد ملی ۲/۸ برابر شده بود که متوسط سالانه آن ۳ درصد می شد، و هیچ کس نمی گفت که این کشور رکود داشته است!). گام به گام، مسأله ضرورت انجام اصلاحات سیاسی از بالا، و

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

استقرار «دموکراسی» نوع غربی، در مقابل ضرورت انجام اصلاحات اقتصادی، در راستای منافع زحمتکشان، قرار داده شد و چنین القا شد که گویا بدون انجام این تغییرات سیاسی از بالا، پیشبرد تحولات اقتصادی در پایین امکان پذیر نیست.

البته تا این زمان، نمایندگان این جناح تمام کوشش خود را به کار می بردند تا گام های برداشته شده از سوی آنان، با تأکید بر حفظ ماهیت سوسیالیستی نظام همراه باشد. عبارت «اقتصاد بازار»، به مفهومی ظاهراً بی خطر مورد استفاده قرار می گرفت. حتی هواداران پروپاقرص سرمایه و رهبران ضد کمونیست وابسته به این جناح نیز، ضمن دادن قول های مزورانه به کارگران، از به کار بردن کلمه «سرمایه داری» خودداری می کردند. اما از اواخر سال ۱۹۸۸، یعنی پس از نوزدهمین کنفرانس سراسری حزب کمونیست اتحاد شوروی، شعار اصلی کنگره بیست و هفتم در رابطه با «شتاب بخشیدن» به رشد سوسیالیسم، به طور کامل کنار گذاشته شد، و شعارهای منطبق بر منافع ویژه این لایه، جای آن را گرفت.

به دنبال این تثبیت قدرت و تحمیل خط مشی بود که، یورش آشکار و همه جانبه ایدئولوژیک، سیاسی و اقتصادی این جناح بر ضد سوسیالیسم آغاز شد. «نواندیشی»، که در ابتدا به طرز مزورانه زیر پوشش «سوسیالیسم بیشتر» دنبال می شد، از این زمان علناً در خدمت احیای سرمایه داری در اتحاد شوروی قرار گرفت. بسیاری از محافل وابسته به این جناح، کارزاری جدی و گسترده بر ضد اصول بنیادی سوسیالیسم و جهان بینی مارکسیسم - لنینیسم به راه انداختند. رهبران برجسته این جناح مانند، «ادوارد شوارنادزه» وزیر امور خارجه، و روشنفکرانی نظیر «استانیسلاو منشیکوف»، از مفهوم «نواندیشی» برای توجیه، و در مواردی تعیین کننده، برای پشتیبانی علنی از نظام سرمایه داری و سیاست خارجی امپریالیسم، استفاده کردند. در فاصله سال های ۱۹۸۹-۱۹۹۰، «گاوریل پوپوف» که از سوی این جناح به سردبیری نشریه «مسائل اقتصادی»، یکی از نشریات عمده حزب کمونیست اتحاد شوروی، گمارده شده بود، از تریبون این نشریه حزبی برای حمله به نظریه ارزش اضافی مارکس استفاده کرد، و مدعی شد که گویا سرمایه داران سود خود را نه از طریق استثمار کارگران، بلکه از طریق انجام «کار ذهنی» به دست می آورند. مقالات دیگری تئوری امپریالیسم لنین را مورد حمله قرار دادند و مدعی شدند که قدرت های بزرگ سرمایه داری، دیگر کشورهای جهان را غارت نمی کنند. واقعیت مبارزه طبقاتی و تضاد میان کار و سرمایه به طور روزافزون نفی شد. شعار «ایدئولوژی زدایی» از روابط میان نظام های سوسیالیستی و امپریالیسم، علناً مطرح شد و به شعار عمده این جناح بدل گشت. توصیه های سرمایه داران برجسته غربی در رسانه ها گروهی شوروی به طور گسترده تبلیغ شد، و از بسیاری از آنان، و به ویژه از اقتصاد دانان سرشناس سرمایه داری وابسته به بخش «شوروی شناسی» دانشگاه «هاروارد» - یکی از مؤسسات تحقیقاتی وابسته به سازمان های اطلاعاتی آمریکا - به طور فزاینده ئی دعوت به عمل آمد تا به روشنفکران شوروی «اقتصاد مدرن» را بیاموزند. و جالب تر از همه اینکه همه این تبلیغات ضد کمونیستی با استفاده از تریبون رهبری حزب کمونیست اتحاد شوروی انجام می گرفت.

این تعرض همه جانبه ایدئولوژیک به سوسیالیسم، با برچیدن گام به گام روابط تولیدی سوسیالیستی و جایگزین ساختن آن با روابط سرمایه داری، و کوشش در جهت ایجاد طبقه نوپایی از سرمایه داران، همراه بود. میخایل گارباجف، در اواسط سال ۱۹۹۰، کنار گذاشته شدن اصول بنیادی حاکم بر نظام سوسیالیستی، یعنی مالکیت عمومی بر ابزارهای تولید، اقتصاد برنامه ریزی شده، و دیگر اصولی را که بر اساس آموزش های مارکسیسم - لنینیسم در قانون اساسی اتحاد شوروی گنجانده شده بودند، رسماً اعلام کرد و گفت: «درک امروزی از بازار، انحصار یک شکل از مالکیت را مردود می شناسد و تنوع اشکال مالکیت، همراه با حقوق برابر اقتصادی و سیاسی را تجویز می کند.» اما این تنها ظاهر قضیه بود. در عمل، تحولات، از «برابری اشکال متنوع مالکیت» بسیار فراتر رفتند و مالکیت خصوصی و خصوصی کردن بنگاه های دولتی در راس ارجحیت دهی های این جناح قرار گرفت. این مسأله در اسناد پلنوم فوریه ۱۹۹۰ کمیته مرکزی حزب کمونیست اتحاد شوروی، به این صورت بازتاب یافت: «یک وظیفه مهم دیگر، تبدیل مالکیت دولتی به یکی از اشکال نوین [!] مالکیت خصوصی است.» این مصوبه، که در حقیقت آن را به عنوان بیانیه اعلام پیروزی یک کودتای سرمایه داری از بالا در اتحاد شوروی باید به حساب آورد، نه خواست بیش از نوزده میلیون عضو حزب کمونیست اتحاد شوروی، بلکه خواست اکثریت آن کمیته مرکزی ئی بود که کمونیست های معتقد به مرور زمان از ترکیب آن خارج شده بودند. این مصوبه همچنین، در تخطی آشکار از این ماده قانون اساسی اتحاد شوروی بود که: «مسائل مهم کشور باید از طریق همه پرسی حل و فصل شوند.» طبیعی بود که تغییر ماهیت نظام سوسیالیستی به سرمایه داری، بدون موافقت مردم اتحاد شوروی، نمی توانست صورت قانونی داشته باشد. اما خواست مردم شوروی مطابق میل کودتاگران مدافع سرمایه داری نبود. آنها نه تنها همه پرسی سال ۱۹۹۰ را، که در جریان آن هفتاد و شش درصد مردم اتحاد شوروی خواهان حفظ کشور

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی شدند نادیده گرفتند، بلکه همه پرس‌های دیگری را نیز که در رابطه با مالکیت خصوصی بر زمین قرار بود انجام شود، هیچ‌گاه به اجرا در نیاوردند، زیرا بخوبی می‌دانستند که چنین همه‌پرسی‌ئی نیز با شکست قطعی مواجه خواهد شد.

در اواخر سال ۱۹۹۰، بی‌اعتنا به خواست توده‌های مردم و میلیون‌ها کمونیست عضو حزب، گارباچف و همراهان کودتاچی او رسماً به تصویب قوانینی برای تبدیل بنگاه‌های دولتی به شرکت‌های سهامی خصوصی و ایجاد بازار بورس برای خرید و فروش سهام آنها، دست زدند. روند خصوصی کردن بنگاه‌های دولتی و واگذار کردن مالکیت آنها به همان لایه‌های اداره‌ئی که در گذشته مسؤلیت مدیریت آنها را برعهده داشتند، به سرعت آغاز شد. با واگذار کردن ثروت اجتماعی مردم به این لایه، مدیران دیروز، بیدرتنگ به سرمایه‌داران امروز بدل شدند، و کودتای سرمایه‌داری از عرصه سیاسی به عرصه اقتصادی تعمیم یافت. تاراج اموال عمومی و تصاحب شخصی آنها از سوی ادارای دولتی، به اصل حاکم بر اقتصاد بدل شد، و لایه‌های مافیایی سرمایه‌داران نوپا به سرعت در سطح جامعه رشد کردند و با ولع به انداختن ثروت‌های نجومی از طریق مکیدن خون زحمتکشانشان پرداختند. بنگاه‌های مالی امپریالیستی آمریکایی مانند «مریل لینچ»، مستقیماً از سوی گارباچف و همدستانش، وظیفه هدایت روند خصوصی سازی بنگاه‌های دولتی و نظارت بر اجرای آن را برعهده گرفتند و رسماً به اداره‌کنندگان امور اقتصادی جامعه شوروی بدل شدند.

از دیگر گام‌های کودتاگران، مسلط کردن روابط سرمایه‌داری بر بخش توزیع کالاها، مصرفی بود. آنها به بهانه «بهبود کیفیت و افزایش کمیت کالاها و خدمات»، دست به تشکیل به اصطلاح «تعاونی‌های تولید» زدند. درحالی‌که طبق قانون، این «تعاونی»‌ها می‌بایست تعاونی‌های واقعی می‌بودند و بر نیروی کار خود منحصراً تکیه می‌کردند، اما در بسیاری از شهرهای بزرگ و جمهوری‌ها، مسؤولین وابسته به این جناح، قوانین موجود را نادیده گرفتند، به نحوی که در فاصله کمتر از یک سال، یعنی تا آخر سال ۱۹۸۹، «تعاونی»‌های ساخته و پرداخته این جناح، بیش از پنج میلیون کارگر را در استخدام خود داشتند. در سمت مقابل، تعاونی‌های واقعی چنان تضعیف شدند که تا سال ۱۹۹۱ تعداد آنها به کمتر از بیست درصد کل تعاونی‌های موجود در کشور رسید. بر اثر این سیاست‌ها، کالاهای مورد نیاز کارگران از تعاونی‌های واقعی و فروشگاه‌های دولتی به سمت این «تعاونی‌های نوین» سرمایه‌داری سرازیر شد، که قیمت‌ها در آنها به نحوی فلج‌کننده بالا بود، و در بسیاری از آنها خرید تنها با ارز خارجی امکان‌پذیر بود. و همه اینها درحالی انجام می‌گرفت که گارباچف به شکلی مزورانه به زحمتکشانشان اطمینان می‌داد که «مالکیت گروهی» بر تعاونی‌ها و شرکت‌های سهامی تنها به معنای «تقویت بنیادهای دموکراتیک جامعه» و «تبدیل کارگران به صاحبان واقعی ابزار تولید» است و «در این مسیر جایی برای استعمار وجود ندارد».

مجموعه این سیاست‌های خائنه، نه تنها به سقوط شدید سطح تولید در جامعه منجر شد، بلکه مردم زحمتکش را نیز با کمبود شدید مایحتاج عمومی روبه‌رو کرد. همگام با رشد بحران تولید، دولت گارباچف تعهد خود به ارجحیت دادن پیشرفت تکنیکی - علمی در اقتصاد را زیر پا گذاشت. بودجه برای سرمایه‌گذاری در بخش تولید کالاهای سرمایه‌ای، کاهش داده شد. از بودجه تحقیقات غیرنظامی نیز مبلغی معادل چهار میلیارد روبل زده شد و تأکید بر افزایش تولید کالاهای مصرفی جایگزین آن شد تا بدین طریق کمبودهای ناشی از ایجاد بازار سیاه و خرابکاری‌های عمده سرمایه‌داران جبران شود. اما این سرمایه‌گذاری‌ها نیز، همان‌طور که پیش‌بینی می‌شد، در چاه ویل بخش خصوصی گم شد. به بهانه جبران کمبود مواد مصرفی، کودتاگران به طور فزاینده‌ای به وارد کردن کالاهای مصرفی از غرب روی آوردند و دروازه‌های اقتصاد کشور را به روی کالاهای خارجی گشودند. این سیاست وارداتی، طبیعتاً به قروض خارجی اتحاد شوروی و وابستگی آن به بانک‌های بین‌المللی و نهادهای مالی سرمایه‌داری می‌افزود. قروض خارجی، که در طول تاریخ اتحاد شوروی عمداً پایین نگه داشته می‌شدند، به نحوی نگران‌کننده افزایش یافتند. طبق برآوردهای موجود در غرب، قروض خارجی اتحاد شوروی تا پایان سال ۱۹۹۰، به رقمی بین پنجاه و هشت تا شصت و نه میلیارد دلار رسید. درجه اعتبار بانکی اتحاد شوروی، که در گذشته در بالاترین نقطه قرار داشت، به شدت نزول کرد.

در سال ۱۹۹۰، برای اولین بار در تاریخ اتحاد شوروی، حجم تولید ناخالص ملی، سطح درآمد ملی، نرخ بهره‌وری کار، و سطح تولید سبزی نرولی را آغاز کرد و تا نیمه سال ۱۹۹۱، این سیر نزولی ابعاد فاجعه‌آمیز به خود گرفت. بر اساس گزارش «کمیته آمار دولتی» اتحاد شوروی، «تولید ناخالص ملی در نیمه اول سال ۱۹۹۱، در مقایسه با ارقام مشابه سال قبل ده درصد، درآمد ملی دوازده درصد، بهره‌دهی کار اجتماعی یازده درصد کاهش نشان می‌دهد. کاهش تولیدات صنعتی در همه رشته‌ها ادامه دارد و در مقایسه با سال گذشته به شش درصد رسیده است... صنایع شیمیایی و چوبی پنجاه درصد، صنایع ذوب فلزات چهل و شش درصد، مؤسسات تولید انرژی سی و چهار درصد، صنایع ماشین‌سازی سی و هفت درصد تعهدات خود را انجام نداده‌اند. تولید ذغال سنگ چهل و یک میلیون تن و استخراج نفت شش درصد

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

کاهش داشته است.» در سمت مقابل، نرخ تورم بیش از صد درصد افزایش یافت، و اعلام شد که در این سال بیش از شصت درصد زحمتکشان شوروی در مرز فقر زندگی می کنند. این وضعیت، زحمتکشان اتحاد شوروی را بیش از پیش با دشواری روبه رو کرد و به گسترش موج شدید نارضایتی در میان آنها دامن زد. همگام با افزایش مشکلات توده های مردم و سقوط فاحش سطح زندگی آنها، اختلافات ملی، که بیش از هفتادسال در اثر دستاوردهای عظیم سوسیالیسم تخفیف یافته بودند و در مجموع به سمت حل نهایی خود حرکت می کردند، مجدداً آغاز به ظهور کردند. زد و خوردها و برخوردهای فرابنده نظامی میان خلق ها و ملیت های مختلف در درون مرزهای اتحاد شوروی، که برخی از آنها حتی از عملکرد آگاهانه این جناح و عوامل امپریالیسم سرچشمه می گرفتند از یک سو، و افزایش نارضایتی ها و گسترش روزافزون اعتراضات آنها نسبت به وضعیتی که سیاست های جدید دولت برای آنها به وجود آورده بود از سوی دیگر، به تعمیق بحران سیاسی در سطح جامعه منجر شد. بدین ترتیب، خطر تجزیه اتحاد شوروی نیز به دیگر مشکلات ناشی از «نواندیشی» افزوده شد. کودتاگران مدافع سرمایه داری، از گسترش نارضایتی ها در میان مردم، که خود آگاهانه به ایجاد آن یاری رسانده بودند، برای وارد آوردن ضربه نهایی به سوسیالیسم استفاده کردند. آنها، پس از موفقیت در انجام یک کودتای تشکیلاتی در حزب، و سپس یک کودتای اقتصادی در سطح جامعه، به سمت اجرای کودتای سیاسی در سطح حکومت و تجزیه کشور شوراها حرکت کردند. ابتدا جمهوری های بالتیک از اتحاد شوروی جدا شدند و سپس، در سپتامبر ۱۹۹۰، یلتسین خروج جمهوری روسیه را از ترکیب اتحاد جماهیر شوروی اعلام کرد. به دنبال این اقدام یلتسین، جمهوری های اوکراین، بلاروس و قزاقستان نیز تمایل خود را برای جدا شدن از ترکیب اتحاد جماهیر شوروی و اعلام استقلال بیان کردند. پس از وقایع نافرجام اوت ۱۹۹۱، حزب کمونیست اتحاد جماهیر شوروی نیز، توسط یلتسین، رئیس جمهوری فدراسیون روسیه، «غیرقانونی» اعلام شد، کلیه اموال آن مصادره گردید و پیگرد، دستگیری گسترده و محاکمه کمونیست ها در سطح کشور آغاز شد. بالاخره، با اعلام انحلال غیرقانونی اتحاد جماهیر شوروی سوسیالیستی در سال ۱۹۹۲، کودتای سیاسی نیز به پیروزی نهایی خود رسید. بدین ترتیب، روندی که در ابتدا با هدف «شتاب بخشیدن» به رشد سوسیالیسم آغاز شده بود، بر اثر قبضه رهبری حزب توسط گروهی افراد خائن و بی اعتقاد به سوسیالیسم، به روند «تخریب سوسیالیسم» از بالا، و در نهایت به فروپاشی کل نظام سوسیالیستی در اتحاد شوروی منجر گردید.

۵. آیا فروپاشی اجتناب ناپذیر بود؟

در این مسأله که این تغییر مسیر آگاهانه در جهت تخریب سوسیالیسم، هرگز خواست مردم و طبقه کارگران اتحاد شوروی نبود، نمی توان لحظه ای تردید کرد. اثبات تاریخی این مسأله نه تنها در همه پرسى سال ۱۹۹۰، بلکه در این واقعیت نهفته است که، همه این تحولات، چه در جهت مثبت و چه در جهت منفی، از بالا و از درون رهبری حزب کمونیست اتحاد شوروی آغاز شدند.

از سوی دیگر، این واقعیت که اکثریت قاطع اعضای حزب با این روند مخالف بودند نیز غیرقابل انکار است. تلور این مخالفت به ویژه در کنگره بیست و هشتم حزب، که در ژوئیه ۱۹۹۰ برگزار شد، و در برخورد بشدت انتقادآمیز نمایندگان کنگره به رهبری و سیاست های آن، به خوبی آشکار بود. اما برغم این مخالفت ها، جناح کودتاگر با انواع و اقسام ترفندها، سیاست های خود را به پیش برد. «یگور لیگاچف»، عضو هیأت سیاسی و دبیر کمیته مرکزی حزب کمونیست اتحاد شوروی، که بعدها به واسطه مخالفت با خط مشی تحمیل شده به حزب از سوی جناح گارباچف، در سال ۱۹۹۰ از مقام خود برکنار شد، در «دادگاه قانون اساسی» که برای محاکمه او و دیگر رهبران حزب کمونیست تشکیل شده بود، افشاء کرد که جناح گارباچف هدف های واقعی و تصمیمات خود را نه فقط از چشم اعضا، بلکه از دید کمیته مرکزی حزب نیز پنهان می داشته است. به گفته او:

«... خواست های سازمان های حزبی مسکو، لنینگراد، کی یف، و دیگر سازمان های حزبی، یادداشت های من به هیأت سیاسی درباره ضرورت دعوت پلنوم فوق العاده کمیته مرکزی برای بررسی مسأله وحدت حزب و تمامیت کشور، از اعضای کمیته مرکزی پنهان نگه داشته شد... در سال های ۱۹۹۰-۱۹۹۱، حزب کمونیست اتحاد شوروی از تدوین سیاست های عمده، از جمله مسائل سرنوشت سازی مانند گذار به اقتصاد بازار، غیردولتی کردن مالکیت، برکنار ماندن این قبیل مسائل فقط هنگامی در کمیته مرکزی مطرح می شدند که قبلاً درباره آنها تصمیم گرفته شده بود... من خود را گناهکار می دانم که از همه امکانات برای جلوگیری از تغییر مشی سیاسی کشور استفاده نکردم...»

«یگور لیگاچف» همچنین این ادعای «نواندیشان» را که فروپاشی نظام سوسیالیستی ناشی از عملکرد کمونیست ها بوده است، قاطعانه مردود اعلام کرد و گفت: «اظهارات نمایندگان رئیس جمهوری در دادگاه، مبنی بر اینکه «نظام اقتصادی تحت رهبری حزب ویران شده است» سر تا پا دروغین و هدف آن تلاش دموکرات ها برای انداختن گناه کار

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

ویرانگر دولت به گردن کمونیست‌ها است.

«آمار و ارقام حاکی است که طی دوران پس از جنگ، صنایع کشور تولید محصولات خود را بیست و چهار برابر افزایش داد و درآمد ملی شانزده برابر افزایش یافت. من خوب به خاطر دارم که در نخستین سال‌های دگرگونسازی (۱۹۸۵-۱۹۸۹)، حجم محصولات صنعتی و کشاورزی به بالاترین سطح خود رسید. امر ساختمان مسکن نیز رشدی این چنین داشت.

«طی این سال‌ها مردم بالاترین سطح زندگی خود را داشته‌اند، وضع رو به بهبودی می‌رفت، زیرا نوسازی جامعه بر پایه سوسیالیسم و در چارچوب نظام شوروی، به پیش گام بر می‌داشت.

«سپس سیاست دگرگونسازی سمت و سوی سوسیالیستی و دموکراتیک خود را از دست داد و روند بازگشت به نظام بورژوازی در پیش گرفته شد. «نواندیشان» و دموکرات‌ها کار کشور را به اینجا کشاندند.»

واقعیات تاریخی نیز این گفته‌های «یگور لیگاجف» را با قطعیت تأیید می‌کنند. آنچه که به روند تخریب و در نهایت فروپاشی نظام سوسیالیستی بدل شد، عملکرد توطئه‌گرانه یک لایه معین اجتماعی بود که در اثر اشتباهات و بی‌توجهی‌های گذشته رهبری حزب، در طول سال‌ها رشد کرده و بر قدرت خود افزوده بود. فروپاشی حاکمیت سوسیالیستی، نتیجه این واقعیت بود که این لایه توانست در دوره‌ی معین، پس از قبضه رهبری حزب، با تکیه بر کمک‌های عظیم مادی و تبلیغاتی امپریالیسم و دخالت‌های آشکار آن در این روند، با یک کودتای سیاسی از بالا، در شرایطی که حزب شدت تضعیف شده بود و ماهیت رزمنده و پرولتری آن در روندی طولانی و خزانده به میزان معینی تخریب شده بود و از توده‌ها و خصوصاً طبقه کارگر و زحمتکشانشان فاصله گرفته بود، حاکمیت سوسیالیستی را به زیر کشد.

به همین دلیل امروز، پس از آشکار شدن بسیاری از حقایق تاریخی، می‌توان با قاطعیت اعلام کرد که فروپاشی حاکمیت سوسیالیستی در اتحاد شوروی، عللی مستقل از زمینه‌های عینی بحران در سوسیالیسم داشته و درست به همین دلیل، امری کاملاً قابل پیشگیری و اجتناب‌پذیر بوده است. این فروپاشی، نه ناشی از رشد تضادهای همستیز (آنتاگونیستی) غیرقابل حل درون ساختارهای نظام سوسیالیستی، بلکه نتیجه تخریب آگاهانه و توطئه‌گرانه جناحی معین درون رهبری حزب بود — جناحی که منافع ویژه آن در راستای منافع سرمایه داری و امپریالیسم قرار داشت و به همین دلیل نیز در پیشبرد برنامه‌های مخرب خود از کمک‌های مستقیم و مؤثر دولت‌های امپریالیستی نیز به طور همه‌جانبه‌ئی برخوردار شد. با وجود این، این توطئه ضدسوسیالیستی و ضدانسانی می‌توانست با برخورد هشیارانه و بموقع پیشاهنگ اجتماعی، به ویژه از طریق به میدان کشیدن نیروی عظیم میلیون‌ها زحمتکش مدافع سوسیالیسم، در نطفه خفه شود و از چنین فاجعه عظیمی جلوگیری به عمل آید.

یکی از مهم‌ترین علل عدم مقابله بموقع کمونیست‌ها و توده‌های زحمتکش اتحاد شوروی با روند تخریب را، باید همان طور که در بالا اشاره شد، در رشد روابط ناسالم، فاسد و اداری درون حزب که به ماهیت و محتوی مبارزه جویانه آن لطامت‌سختی وارد آورد، چیست، جو کرد. رشد «مقام پرستی»، «چاپلوسی» و عملکرد روابط به جای ضوابط سازمانی، از اعتبار حزب خصوصاً در میان توده‌های زحمتکش و کارگران کاست و آن را ضربه پذیر کرد. تلفیق و درهم آمیختگی وسیع حزب و دولت نیز از جمله علل دیگر تضعیف نقش حزب درون جامعه بود. تشکل‌های دموکراتیک و صنفی که قاعدتاً می‌بایست به عنوان یار و یاور کمونیست‌ها در راه ساختمان سوسیالیسم مبارزه کنند، در طول زمان، در چنگال روابط اداری اسیر شده بودند و هرگونه کارایی عملی خود را از دست داده بودند.

اعمال شیوه فرماندهی در حزب سبب شده بود که، برخورد خلاق و زنده به سیاست‌های اتخاذ شده در حزب، کم‌کم از میان برداشته شود و فراکسیون پنهان و دسته بندی‌ها، به شیوه غالب اداره حزب بدل شود. این پدیده به نوبه خود، هنگامی که رهبری حزب به دست گارباچف و طرفدارانش افتاد، این امکان را ایجاد کرد که از یک سو، در روندی نسبتاً سریع رهبری حزب را از افراد معتقد و «مزاحم» پاکسازی کند و از سوی دیگر، بر رغم وجود مخالفت در سطوح حزب بتواند سیاست‌های مخرب خود را با اتکاء به همین روابط ناسالم به پیش برد.

در این میان، نقش مزورانه‌ای که شخص گارباچف و همکاران نزدیکش در خلع سلاح زحمتکشانشان اتحاد شوروی بازی کردند، بسیار تعیین کننده بود. آنها درحالی که از ماهیت واقعی این توطئه ضد سوسیالیستی آگاه بودند و خود مجریان اصلی آن بودند، تا آخرین لحظه به زحمتکشانشان اطمینان می‌دادند که این تغییرات در راستای تقویت سوسیالیسم و در جهت تضمین «سوسیالیسم بیشتر» برای توده‌های زحمتکش انجام می‌گیرد.

پیامدهای عینی سیاست‌های اقتصادی ناشی از «نواندیشی» نیز به نوبه خود نقشی مهم در رشد بی تفاوتی در میان توده‌های زحمتکش بازی کردند. گسترش روزافزون فقر، گرانی و بیکاری، همراه با افزایش سرسام آور نرخ تورم و سقوط ارزش روبل در سطح جامعه و در عرصه جهانی، که به شدت قدرت خرید زحمتکشانشان را کاهش داده و آنها را با گرسنگی

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

مواجه کرده بود، روز به روز به گسترش نارضایتی در میان آنان دامن می زد، و زحمتکشان را از حزب و دولت دور می ساخت. از آنجا که همه این تغییرات مخرب به نام حزب کمونیست اتحاد شوروی و رهبری آن انجام می گرفت، توده های زحمتکش مردم به طور فزاینده ئی نسبت به حزب بدبین می شدند و آن را عامل اصلی مشکلات ایجاد شده می شناختند. روند آگاهانه ساختمان سوسیالیسم در عرصه تاریخ، توسط انسان هایی به پیش برده می شود که، هرچند از لحاظ نظری و ایدئولوژیک مرزهای نظام سرمایه داری را پشت سر گذاشته باشند، اما خود همچنان فرزندان این نظام اند و تمام کمبودها و نارسایی های آن را با خود حمل می کنند. آنها مانند «روح مطلق» هگل از انتهای تاریخ پا به عرصه وجود نگذاشته اند، بلکه خود آفریدگان این تاریخ اند و در محدودیت های همین تاریخ عمل می کنند. آنها نیز، چون جامعه ای که در آن زیست می کنند، کوله باری بس سنگین از گذشته بر دوش دارند که حرکت آنها را کند و محدود می کند. بر زمین گذاشتن این کوله بار، کار یک نسل و دو نسل نیست. چنین کاری تنها در روند طولانی مدت مبارزه برای ساختمان جامعه کمونیستی امکان پذیر است. به همین دلیل، روند ساختمان سوسیالیسم، به طور همزمان، روند آموزش، رشد و تکامل انسان های زنده ای که در راه آن مبارزه می کنند، نیز هست.

استنباط این انسان ها از جامعه سوسیالیستی، هرچند از جنبه نظری بی نقص است، به محض آنکه پا به عرصه عینی تاریخ می گذارد، دیگر با یک خلأ سیال و بی شکل روبرو نیست. سلطه عامل ذهنی در روند ساختمان سوسیالیسم، به هیچ روی به معنای تسلیم بی چون و چرای واقعیات عینی و عوامل تاریخی به خواست های پیشاهنگ اجتماعی نیست. تنها تفاوت، همان طور که مارکس تأکید می کرد، این است که در اینجا، برای اولین بار در تاریخ، این زندگان اند که بر مردگان حکم می رانند و نه بالعکس. این حکمرانی زندگان، اما، یک حکمرانی بی قید و شرط نیست. میراث گذشتگان در همه حال خود را بر عملکرد زندگان تحمیل می کند، و گریز از احکام آن تنها با شناخت دقیق این احکام و پیروی از قانونمندی های آنها امکان پذیر است. انسان تنها زمانی توانست پرواز کند که قوانین حاکم بر سقوط اجسام را شناخت. حرکت به سمت کمونیسم، یعنی نفی دائمی وضعیت موجود، تنها از طریق شناخت قوانین حاکم بر وضعیت موجود و استفاده صحیح از این قوانین برای پشت سر گذاشتن آنها، میسر است. و در این روند، هر لحظه، هر کجا، که ذهنیت و شناخت انسان ها در تقابل، و نه انطباق، با این قوانین و ضرورت های عینی عمل کند، بدون شک بار دیگر زمینه را برای حکمرانی مردگان بر زندگان هموار خواهد کرد. و بحران سوسیالیسم، در عمیق ترین معنای فلسفی اش، چیزی جز این نیست.

در عین حال، اشتباهی بزرگ خواهد بود اگر لحظه ای فراموش کنیم که این خطاهای ذهنی کمونیست ها، هرچند مهم و تعیین کننده، در چارچوب مبارزه ئی دشوار و نابرابر و مداوم با امپریالیسم جهانی و توطئه های مخرب آن، و در راستای گام برداشتن در راهی ناشناخته و از نظر تاریخی طی نشده، به وقوع پیوسته اند و به همین دلیل نمی توانند جدا از واقعیات این مبارزه دشوار و نابرابر مورد ارزیابی قرار گیرند. مسأله اساسی در اینجا نه محکوم کردن مبارزان راستین راه پیشرفت جامعه بشری به خاطر اشتباهاتشان، بلکه درس آموزی از تجربیات و خطاهای آنها، و خودداری از تکرار این اشتباهات در روند بی انقطاع مبارزه در راه رهایی جامعه بشری از یوغ استثمار طبقاتی و ستم اجتماعی است.

کمونیست ها، به عنوان طلایه داران مبارزه در راه رهایی بشریت، امروز انتخابی جز درس آموزی از گذشته و ادامه مبارزه در راه سوسیالیسم و کمونیسم ندارند. آنها می دانند که در این مبارزه دشوار باز هم با مشکلات گوناگون مواجه خواهند شد، باز هم به زمین خواهند خورد، باز هم طعم تلخ شکست های مقطعی را خواهند چشید. اما این را نیز به خوبی می دانند که همچون گذشته، باز هم بر مشکلات فایز خواهند آمد، باز هم از زمین برخوانند خاست، و باز هم برگنجینه عظیم پیروزی های خود خواهند افزود، زیرا همان طور که لنین تأکید کرده است:

«این نخستین پیروزی هنوز پیروزی نهایی نیست، و این پیروزی را انقلاب اکتبر ما با سختی ها و دشواری های نادیده و رنج های ناشنیده و سلسله ئی از ناکامی ها و اشتباهات عظیمی که ما مرتکب شده ایم به دست آورده است... ما از اقرار به اشتباهات خود پروا نداریم و به آنها هشیارانه خواهیم نگرست تا شیوه رفع این اشتباهات را بیاموزیم. ولی حقیقت به جای خود باقی است... ما این کار را شروع کرده ایم. و اما اینکه چه موقع و طی چه مدتی و پرولتراها کدام ملت این امر را به سرانجام خواهند رساند، مسأله اساسی نیست. مسأله اساسی آن است که یخ از جا کنده شده و به حرکت درآمده است، جاده باز شده، و راه نشان داده شده است.»

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

عقبگرد تاریخی ناشی از فروپاشی حاکمیت سوسیالیستی در اتحاد شوروی و دیگر کشورهای اروپای شرقی، نه فقط برای کمونیست‌ها، طبقه کارگر و مردم این کشورها، بلکه برای تمامی جامعه بشری فاجعه‌ی بس بزرگ بود. بر اثر این فاجعه عظیم، دستاوردهای نزدیک به هشتاد سال تمدن نوین بشری، و نتایج زحمات چندین نسل از زنان و مردان زحمتکش کشورهای سوسیالیستی، که با کار، ایثار، فداکاری و از جان گذشتگی بی نظیر خود شالوده‌های جامعه‌ای نو و انسانی را در دشوارترین شرایط تاریخی ریخته بودند، و با تحمل ضایعات عظیم و میلیون‌ها تن قربانی، آن را از تعرض دشمنان حفظ کرده بودند، بر اثر دسیسه‌های دشمنان تاریخی طبقه کارگر و مردم زحمتکش جهان ضربات جبران ناپذیری خوردند.

مردم زحمتکش این کشورها، که پس از دهها سال رنج و فداکاری، در دهه هشتاد میلادی خواستار بهبود سطح زندگی، ارتقاء کیفیت روابط اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در جامعه سوسیالیستی، و برطرف ساختن کمبودها و نقایص نظام سوسیالیستی موجود در کشور خود بودند، ناگهان با موجی کوبنده از فقر، گرسنگی، گرانی، بیکاری، بیخانمانی، فحشاء، فساد، سلطه شبکه‌های مافیایی، اوج‌گیری خصومت‌های ملی، جنگ‌های داخلی، تجزیه و تکه تکه شدن سرزمین مادری، کودتاهای سیاسی و نظامی، و بدتر از همه، سلطه دولت‌ها و نهادهای بین‌المللی امپریالیستی و عمال داخلی آنها بر تمامی جنبه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و نظامی جامعه خود، خود را مواجه دیدند. ابعاد این فاجعه امروز بر همگان، به ویژه بر مردم کشورهای سوسیالیستی سابق، کاملاً روشن شده است و نیازی به برشمردن آنها در اینجا نیست. آنچه می‌توان گفت این است که این عقبگرد تاریخی، چنان که قدرت‌گیری مجدد تدریجی، اما قطعی کمونیست‌ها در این کشورها نشان می‌دهد، نه خواست میلیون‌ها مردم زحمتکش این کشورها، بلکه نتیجه عملکرد عوامل متعدد عینی و ذهنی تاریخی، از جمله اشتباهات و انحرافات که در روند ساختمان سوسیالیسم انجام گرفته، توطئه‌ها، دخالت‌جویی‌ها و عملیات تخریبی - نظامی مداوم دولت‌های امپریالیستی بر ضد کشورهای سوسیالیستی، و در آخرین مرحله، خیانت و پشت کردن تعداد زیادی از رهبران حزبی و دولتی به سوسیالیسم در این کشورها بود، یعنی عواملی که بدون ارزیابی‌ئی همه جانبه و علمی از آنها، فائق آمدن بر فاجعه کنونی را کاری بس دشوار خواهد ساخت.

مبارزه ادامه دارد

امروز، پس از فروپاشی حاکمیت سوسیالیستی در اتحاد جماهیر شوروی و دیگر کشورهای اروپای شرقی، چه بسیار کسان که از ما می‌خواهند تا باور کنیم که انقلاب اکتبر به پایان رسیده است؛ که «کمونیسم مرده است»؛ که بر مارکسیسم - لنینیسم نقطه پایان گذاشته شده است؛ که طبقه کارگر دیگر قدرت و توان انقلابی خود را از دست داده است؛ که مبارزه طبقاتی دیگر وجود خارجی ندارد؛ که امپریالیسم از استثمار و سرکوب خلق‌های جهان دست برداشته است؛ و این که کمونیست‌ها، اگر می‌خواهند مطرود تاریخ نشوند، باید ایدئولوژی علمی و انقلابی خود را کنار بگذارند و برارابه سوسیال دموکراسی، دموکراسی بورژوازی و در نهایت، فرصت طلبی و نیهیلیسم (هیچ انگاری) سوار شوند.

اما نگاهی کوتاه به سرنوشت اسف انگیز کسانی که این تبلیغات امپریالیستی را به پرچم خود بدل کردند، پوچی چنین ادعاهایی را ثابت می‌کند. تنها پنج سال پس از فروپاشی حاکمیت‌های سوسیالیستی در اروپای شرقی، به خوبی روشن شده است که تاریخ چه کسانی را از خود طرد کرده است. این مطرود شدگان کمونیست‌ها و مارکسیست‌ها - لنینیست‌ها، که هر روز قدرت و اعتبار خود را در سطح جهان بیشتر باز می‌یابند نیستند، بلکه همان کسانی هستند که به طبقه کارگر، به حزب کمونیست و ایدئولوژی آن، و به انقلاب اکتبر و سوسیالیسم پشت کردند. تنها کافی است از خود بپرسیم که امثال گارباجف‌ها، یاکوولف‌ها، شوارنادزه‌ها و یلتسین‌ها امروز در کجای تاریخ قرار گرفته‌اند تا پاسخ خود را به این مسأله که تاریخ چه کسانی را از خود طرد می‌کند به وضوح بباییم. یک دهه، در مقیاس تاریخی، مدت زمانی طولانی نیست. اما می‌بینیم که این بار، برای افشای چهره واقعی کسانی که زیر نقاب «نواندیشی» و «سوسیالیسم بیشتر» تیشه به ریشه آینده بشریت می‌کوبیدند، تاریخ به زمانی بیش از این نیاز نداشت.

واقعیات عینی تاریخی بار دیگر، و این بار به سرعت، خود را بر اذهان توده‌ها تحمیل می‌کنند. کارگران و زحمتکشان سراسر جهان، به ویژه توده‌های مغبون شده در کشورهای سوسیالیستی سابق، به سرعت نسبت به «کلاه

اسناد چهارمین کنگره حزب توده ایران

گشاد»ی که امپریالیسم و همدستان «کمونیست نما»ی آن به سرشان گذاشتند، آگاهی می یابند و برای احقاق حقوق از دست رفته خود به پا می خیزند. چرخش های تکان دهنده وقایع در لیتوانی، اسلوانی، تاجیکستان، مجارستان، بلغارستان، و از همه تعیین کننده تر، در جمهوری فدراتیو روسیه، به روشنی نشان داد که چرخ تاریخ را نمی توان به عقب برگرداند و کسانی که مرتکب چنین اشتباهی می شوند، به بهای سنگینی بابت آن می پردازند.

واقعیت تاریخی این است که روندی که با انقلاب اکتبر آغاز شد، نتیجه یک ضرورت عینی تاریخی، و در پاسخ به نیازهای معین مرحله کنونی رشد جامعه بشری بود. این نیازهای تاریخی هنوز وجود دارند و پاسخ درخور خود را نیافته اند. به همین دلیل، حتی لحظه ای در این حقیقت که راه انقلاب اکتبر همچنان ادامه دارد، نمی توان تردید کرد. درعین حال این واقعیت نیز وجود دارد که عقبگرد مرحله ای سوسیالیسم در سطح جهان، تغییرات عمده ای نیز در تعادل نیروهای طبقاتی و به تبع آن در اندیشه و ذهنیت بسیاری از انسان های مبارز و حتی بسیاری از کمونیست ها، ایجاد کرده است که از کنار آنها بی تفاوت نمی توان گذشت.

مبارزه طبقاتی در راه نیل به سوسیالیسم همچنان ادامه دارد. اما پیروزی کمونیست ها در این مبارزه مستلزم سازماندهی مجدد جبهه متحد و گسترده کارگری - کمونیستی و ضد امپریالیستی در سطح جهان برای رویارویی با یورش همه جانبه سرمایه بین المللی به سوسیالیسم است. عاجل ترین وظیفه چنین جبهه ای، دفاع از کشورهای سوسیالیستی موجود، دفاع از موجودیت همه احزاب کارگری و کمونیستی موجود، دفاع از دستاوردهای گذشته جنبش کارگری و کمونیستی — هم در کشورهای سرمایه داری و هم در کشورهای سوسیالیستی سابق — و دفاع از مبارزات طبقاتی زحمتکشان و جنبش های رهایی بخش در کشورهای «جهان سوم» است. تنها از این راه، یعنی از راه اتخاذ موضعی طبقاتی - انترناسیونالیستی، و تضمین عملکرد یکپارچه جنبش کارگری و کمونیستی در سطح جهان، می توان این عقبگرد تاریخی را متوقف ساخت و میلیاردها انسان زحمتکش را، که امروز در غیاب اردوگاه نیرومند کار، به قربانیان بی دفاع هموردطلبی های قلدرمنشانه امپریالیسم در سراسر جهان بدل شده اند، به سوی رهایی کامل رهنمون شد.

حزب توده ایران، به عنوان عضوی از خانواده جهانی احزاب کارگری و کمونیستی، همه نیروی خود را در راه دستیابی به این هدف، و در راه پیروزی نهایی طبقه کارگر و دیگر زحمتکشان همه کشورها به کار خواهد گرفت. برای ما تردیدی وجود ندارد که سال های آغازین هزاره سوم، سال های بازپس گرفتن سنگرهای از دست رفته پرولتاریا خواهد بود.